

GONDOLATOK A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IRODALMÁRÓL

A Magyar Tanácsköztársaság létrejötté — melynek most ünnepeljük 40. évfordulóját — sokkal jelentékenyebb hatást gyakorolt irodalmunk fejlődésére, mintsem az e rövid, alig négy s félhónapos időszak irodalmi terméséből kitűnik. Hiszen azok az óriási lehetőségek, amelyeket a proletárforradalom nyitott nemzeti irodalmunk fellendülése elé, alig-alig érkezhettek a megvalósulás első stádiumáig, amikor az imperialista hatalmak túlereje megdöntötte a Tanácsköztársaságot, s így az akkor született írások — versek, novellák, jelenetek, riportok, elvi cikkek, publicisztikai megnyilatkozások stb. — inkább csak *potenciálisan* hordozzák egy új korszak új irodalmának vonásait, de nem kiérlelt, új törvényszerűségeket meghatározó erővel. Másrészt pedig, ha a Tanácsköztársaság el is bukott, eszméi és célkitűzései mélyen begyökerezve éltek tovább a magyar munkásosztályban, a nép legjobbjában, s a hamarosan újra talpra álló kommunista párt — ha illegitimitásban is — folytatta küzdelmét az „Új Tanácsmagyarország” létrehozásáért. Ezt a küzdelmet közvetlenül támogatta — itthon és az emigrációban — az a kommunista írócsoport, amelynek magja a Tanácsköztársaság napjaiban kovácsozó volt ki a *pártos irodalom* zászlóvivőjeként. Mindenekelőtt ők folytatták s fejlesztették tovább — ha olykor ellentmondásos módon is — a Tanácsköztársaság irodalmának azokat a vonásait, amelyek a szocialista realizmus alapvető *elemeiként* első ízben a forradalom idején jelentkeztek a magyar irodalomban. Törekvéseik József Attila költészetében érkeztek el a betetőző csúcra, ahonnan már ismét az egész nemzetet és emberiséget átfogó szélességűvé vált a látóhatár, mint a Tanácsköztársaság irodalmában is, megszüntetve immár azt a — szinte szükségszerű — leszűkülést, amit a magyar proletárforradalom az ellenforradalom és az emigráció körülményei közepette egyes periódusokban mintegy alapjegyként hordozott addig magában. De a proletárirodalom körén túl, haladó íróink további munkásságára is kihatott mindaz, amit a Tanácsköztársaság idején átéltek: Juhász Gyula találkozása az ország vezetőjévé vált munkásosztállyal, vagy Móricz Zsigmond *élménye* a földet foglaló, majd szövetkezeteit szervező parasztság körében például 1919 utáni életművükben is kitapintható hatással érződik. S így van ez Tóth Árpádnál, Nagy Lajosnál és másoknál, egészen addig a szocializmus közelébe érkező fiatal írógenerációig, amely bár csak 1919 után bontogatta szárnyát, ifjúságának egyik legnagyobb *élményeként* a proletárforradalmat véste szívébe. Ám a Tanácsköztársaság — bármily rövid — létezésének irodalmunk fejlődésére gyakorolt közvetett hatása mindennél sokkal szélesebbre gyűrűzik. Mert ha el is bukott a proletárhatalom, néhány hónapos fennállása olyan új helyzetet teremtett a magyar politikai életben, hogy — mint ismeretes — az ellenforradalom is bizonyos mértékig *kénytelen volt* számolni a levett munkásosztály és főleg az ellenforradalom népi bázisának megnyerendő parasztság igényeivel és egyes engedményekkel, de legalábbis *szociális demagógiával* a kisembereket támogató rendszernek álcázni magát. Ez a körülmény pedig *segítőleg* járult ahhoz, hogy irodalmunknak az a népi élet felé fordulása, ami a Tanácsköztársaság idején megindulóban volt, nem szűnt meg egészen az ellenforradalom körülményei között sem; hogy a tömegek *életsorsának* problematikája most is behatolhatott az irodalom alapkérdé-

sei közé, ha olykor eltorzultan, vagy álrühába kényszerülve is. Az szintén ismeretes, hogy jónéhány új író indult *alutól*, a proletariátus és méginkább a szegényparasztság soraiból 1919 után, mintegy folytatva azt az „új honfoglalást”, amit a Tanácsköztársaság irodalma kezdett meg nemzeti irodalmunk egészét felrisszító tendenciával. Szinte jelképesnek tűnik: a Tanácsköztársaság bukása után, az ellenforradalom tombolásának évtizedeiben a proletariátus költője fejezte ki a nemzet sorskérdéseit leghívebben és művészileg is a legmagasabb szinten a magyar irodalomban.

Am ha igaz is, hogy a Tanácsköztársaság létrejötte jóval nagyobb hatással volt irodalmunk fejlődésére, mintsem az e rövid időszakban megjelent írásokból kitetszik, a proletárforradalom irodalma *önmagában* is huszadik századi irodalmunk igen jelentős — mondhatni: *korszakváltó* — állomását képezi. *Betetőződése* ez az irodalom annak a századunk első évtizedében induló, a társadalmi erjedést követő és kifejező irodalmi mozgalomnak, amelynek élén Ady Endre forradalmas költészete haladt, s amely mellé az első világháború esztendeiben már a munkásirodalom is jelentős erővel zárkozhatott fel. Ugyanakkor egy új, magasabb eszmeiségű irodalom megteremtésének a *nyitánya* is: hiszen a haladó magyar írók java-egésze a nép, a társadalmi fejlődés *tudatos* szolgálatát vállalta a Tanácsköztársaság idején, ez tipikus írói magatartássá vált akkor, és ezzel irodalmunk a szocialista eszmeiségű irodalom kimunkálásának irányába is megtette az első, talán a legfontosabb lépéseket.

*

Az a tény, hogy haladó irodalmunk főtendenciái beletorkolltak a Tanácsköztársaság irodalmába, egyben annak is bizonyítéka, hogy a legigazabb szándékok és célok, amelyek a humánium teljes kivirágztatásának útját-módját keresték a magyar irodalomban, a proletárhatalom körülményei között lelték meg megvalósulásuk lehetőségét. Nemcsak azért fontos ennek hangsúlyozása, mert a magyar íróknak a Tanácsköztársaság alatti tevékenysége eleve megcáfol minden olyan vádaskodást és rágalmat, amely az ellenforradalom sötét esztendeiben a Tanácsköztársaság irodalmát, irodalompolitikáját igyekezett befeketíteni, de fontos azért, és elsősorban azért, mert ezen a ponton lelünk rá mai, bontakozó szocialista irodalmunk egyik legjelentősebb, talán a legfőbb tanulságot nyújtó hagyományára. Mert nemcsak abban az értelemben hagyomány a proletárforradalom irodalma, hogy a szocialista realizmus néhány alapeleme — ha még nem is nyer elvi megfogalmazást — első ízben akkor ültetődik át a gyakorlatba a magyar irodalomban, de példát mutató hagyományunk abban is, hogy a szocialista irodalom eszmeisége a nemzeti irodalom további fejlődésútjának *központi kérdésévé* — a haladó írók által *elfogadott és követendőnek* talált *központi kérdésévé* — válik, mint ahogy az válik centrális kérdéssé a felszabadulás utáni irodalmunkban is. Ezért jogosult tüzetesebben megvizsgálni azt a problematikát, *miért álltak az írók* — a modern polgári írók is — a Tanácsköztársaság mellé, más szóval: *hogyan és miért torkollott bele a magyar irodalom fősodra a Tanácsköztársaság irodalmába*. A konkrét történelmi helyzet felvázolása adhatja csak meg a kulcsot mindennek a megértéséhez. S itt két szempontra kell különösen figyelemmel lennünk: — az egyik, hogy nem opportunisták, az új alakulásban magának mindenáron helyet kereső írók megnyilatkozásairól van itt szó, — bár akadt ilyen is közöttük —, hanem annak vizsgálatáról, a győzelmes proletárforradalom milyen eszmékkel, milyen politikai s irodalompolitikai intézkedéseivel tudta magával ragadni a haladó polgári írók zömét-egészét is, hogy tollukkal szolgálják a Tanácsköztársaság célkitűzéseit. A másik: hogy bár egyes polgári írók egész életművében csak rövid mozzanatot jelentett a Tanácsköztársaság idején elért eszmei magaslat, s nem egy közülük riadtan, meakulpázva tagadta meg a proletárforradalom melletti szép kiállítását, az 1918/19-ben róluk kialakult képbe mindezt nem vetíthetjük vissza, az mindennek ellenére igaz, hiszen olyan történelmi korról van szó, amely a maga gyors változásaival, korszakátváltásaival

szinte a végletek között dobálta az emberi lelket, de mégis egy irányba, mint viharos tengeren hánykódó hajót a tengerár sodra.

Hogy megérthessük a haladó magyar írók s irodalom egyértelműen pozitív feleletét a Tanácsköztársaság nagy kérdéseire, vissza kell nyúlnunk az első világháború derekán bekövetkezett fordulatig, amikor már széles háborúellenes front bontakozott ki a magyar irodalomban az imperialista háború okozta szenvedés következtében, egyesítve magában a modern polgári irodalom és a munkásirodalom legjobb erőit. A háborúból kiábrándult s azzal mindinkább szembeforduló írók gondolatvilágának forradalmasodását nagy léptekkel siettette az 1917 februári, majd októberi orosz forradalom s a nyomukban nálunk is bekövetkező forradalmi erjedés; 1918-ban már a *Nyugat* körénél jóval szélesebben értelmezett modern polgári irodalom és a *Ma* körül kibontakozó — az expresszionizmus jegyeit magánviselő — munkásirodalom a néhány baloldali szociáldemokrata íróval együtt a polgári demokratikus forradalom érkezését sürgette, készítette elő munkásságával. Három nagy kérdéssel viaskodtak a magyar írók ezekben az esztendőben: hogyan lehetne mielőbb véget vetni az oktalan vérontásnak, s ide kapcsolódva: mennyivel hozza közelebb a béke percét az orosz forradalom; milyen lesz a magyarság sorsa a — láthatóan vesztes — háború után; s végül, a világ kapuján dörömbölő szocializmusról is ki kellett alakítaniok véleményüket. Igaz, az e kérdésekre adott felelet nagyon is árnyalt, szinte minden írónál más és más, de — leszámítva a háborús politikát továbbra is híven kiszolgáló konzervatív irodalom képviselőit — zömében-egészében pozitív irányba halad. A háború befejeztéig természetesen a béke kérdése állott a középpontban, s ennek kapcsán eszméltek első ízben a magyar írók a februári orosz polgári forradalom és az októberi szocialista forradalom közötti lényeges különbségre, hogy míg a polgári kormány elárulva az őt hatalomra segítő orosz nép érdekeit, s demokratikus álarcot öltve magára a háború folytatását szorgalmazta, a szovjetkormány első intézkedése a világ népeihez szóló *békefelhívás* volt, amit tíznapos, majd egyhónapos fegyverszünet követett, végül — 1918 márciusában — a Breszt Litovszk-i békekötés; a fiatal szovjet-hatalom nagy áldozatvállalás árán, különbéke útján vetett véget az orosz nép és a más nemzetek közötti imperialista háborúnak. De nagy jelentőségű volt a lenini békeprogram a magyar írók előtt álló másik nagy kérdés, a magyarság megmaradásának s jövőbeni helyzetének a szempontjából is, hiszen e program *annexió mentes békét* követelő pontja adott egyedül megnyugtató feleletet erre a mind égetőbbé váló kérdésre. A Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak az előbbi két alapvető kérdésre adott pozitív válasza nagymértékben hozzájárult, hogy a szocializmusnak reális tényezőként való jelentkezése nem riadalmat, hanem rokonszenvező figyelmet váltott ki a haladó magyar írók nagy részénél, hogy amikor a szocializmus *távlati* elképzelésekből a mindennapi valóság földjére érkezett, könnyebben és nagyobb megértéssel tudták elfogadni célkitűzéseit.¹

Németország és a Monarchia 1918 őszén bekövetkezett katonai összeomlása, majd a polgári demokratikus forradalom győzelme 1918 október 31-én s Magyarország ezt követően kialakult kül- s belpolitikai helyzete rendkívüli élességgel állította előtérbe a második kérdést, a magyarság fennmaradásának, nemzeti függetlenségének és az átalakuló Európában elfoglalt helyének problematikáját. Nehéz helyzetben találta a magyarságot a „megkésétt” polgári forradalom. Az ország körül új nemzeti államok keletkeztek, ami nemcsak Magyarország régi határainak megszűnését s a nemzetiségi területek — természetesen jogosult —

¹ E gondolatsort bővebben kifejtettem és dokumentáltam „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom közvetlen hatása a magyar írók eszmei fejlődésére” című tanulmányomban, — Párttörténeti Közlemények 1958. 2. szám, 73—98. —, ezért mindennek részletesebb elemzésére most nem térek ki. Itt említem meg, hogy a bevezető résznek a Tanácsköztársaság 1919 utáni hatását elemző némely megállapításainál Koczka Sándornak a TIT Kossuthklubjában 1958. december 13-án elhangzott „Irodalom — forradalom” című előadására is támaszkodtam.

elszakadását eredményezi, de idegen megszállás alá kerülnek magyar lakosságú területek is, sőt az antant újabb és újabb területi követelésekkel áll elő olyannyira, hogy a párisi békekonferencia 1919 februárjában hozott döntése már Debrecenről, Orosházától, Hódmezővásárhelytől és Szegedről nyugatra jelölte ki a Magyarország és Románia közötti semleges övezet nyugati határvonalát.² Ezenkívül szigorú blokád bénítja az ország amúgyis erősen szétzilált gazdasági életét, hiszen az antant közömbös az új Magyarország belső rendjének demokratikus eredményei iránt. S mindezt tetézi, hogy 1919 elejétől egyre lehetségesebbnek rémlik egy polgárháború kirobbanása a legkövetkezetesebb forradalmi erők és a fejét újra felütő, szervezkedni kezdő ellenforradalom között, amitől sokan azért tartanak, mert az a háborúban aránytalanul nagy embervesztéseket szenvedett magyarság önerejét felemésztené. Ilyen körülmények következtében kerül különösen előtérbe irodalmunkban a „tragikus magyarság” szemlélete, a nemzethalál, az „elvész a magyar” felidézése. Haladás és reakció, forradalmiság és konzervativizmus összecsapása e kérdés körül élesen tombol.

Bonyolultabbá tette a helyzet felmérését az írók számára az a tény, hogy a Károlyi-párt, a polgári radikálisok és a szociáldemokraták képviselőiből álló koalíciós kormány a körülmények következtében meg nem valósítható programot dolgozott ki, melynek kül- és belpolitikai koncepciója mindinkább irreálisá vált, illúzióknak bizonyult s végül 1919 márciusában teljesen csődöt mondott. Külpolitikájában az antant hatalmakra támaszkodott a kormány, olyan elrendeződést kívánt elérni általuk, amely a szomszéd népekkel egyenlő elbánást biztosítana a magyarságnak a békekonferencián, de ugyanakkor bizonyos vezetőszerepet is nyerne közöttük, arra való hivatkozással, hogy a „szociális” — de nem szocialista! — Magyarország a maga demokratikusabb berendezkedésénél fogva hivatott erre a vezetőszerepre, — s hogy ez egyben gátul szolgálhat az Oroszország felől érkező eszmék, a bolsevizmus terjedése előtt. E külpolitikai koncepcióval szoros összefüggésben jelentős demokratikus átalakítást tervezett az ország belső életében: földreform, a progresszív adózás bevezetése, egyenlő és titkos választójog, iskolareform stb. szerepel elgondolásában. Mindennek megvalósítása kétségtelenül igen jelentős változást idézett volna elő az ország berendezkedésében, de e reformpolitika azt is biztosítani kívánta, hogy az lényegében a tőkés társadalmi rend talaján maradjon. 1919 márciusára a kormánynak mind külpolitikai, mind belpolitikai koncepciója összeomlik, még a Tanácsköztársaság győzelme előtt. A Szovjet-Oroszország elleni intervenciót szervező antant magyarországi politikájával az intervenció felvonulási területeinek hátában fellángolt forradalmat akarta elfojtani, de mindenesetre elszigetelni, ezért Magyarország szomszédainak területi javaslatait támogatta a Károlyi-kormánnyal szemben, hogy ezáltal az ország mind nagyobb területén biztosíthassák a megszálló antant csapatok a szovjetellenes intervenció hát-bázisát. Az antant újabb és újabb területi követelései egyre jobban megingatták a kormány külpolitikai helyzetét, míg végül 1919 március 20-án, a jelentős magyarlakta területek kiürítését követelő Vyx-jegyzék a kormány bukását vonta maga után. De ugyanígy összeomlott a kormány belpolitikai koncepciója is 1919 tavaszára. Reformelképzelései megvalósítását — a külpolitikai csőd mellett — az egyre erőteljesebben szervezkedő ellenforradalom igyekezett meggátolni, s amire vele szemben támaszkodhatott, a munkásosztály és a földnélküli parasztok tömegei, már keveselték e reformpolitikát, túl akartak lépni rajta a szocializmus irányába, amint azt meg is tették a Tanácsköztársaság kikiáltásával.

A polgári kormány politikájának mind nyilvánvalóbb kudarca fokozatosan gyengítette a kormány tekintélyét és ez kedvező körülményeket teremtett a szocialista forradalomért küzdő erők számára, ám ugyanakkor az ellenforradalom szervezkedésének is kedvezett. Az ország közvéleményében — és az irodalmi életben is — mindez bizonyos mértékű polari-

² Vö. SIKLÓS ANDRÁS: Az 1918. évi magyarországi polgári demokratikus forradalom 40. évfordulójára. Párttörténeti Közlemények 1958. 4. szám, 83—96., valamint SIKLÓS ANDRÁS: Magyarország története 1917—1919. Bp. 1958. (Egyetemi jegyzet.)

zálódást idézett elő, a vélemények és állásfoglalások mindinkább eltolódtak a „középtűttől”. Azok a munkások és parasztok, akik 1918 október 31-én győzelemre vitték a polgári demokratikus forradalmat, miután látták, hogy a Károlyi-kormány — beleértve a benne helyetfoglaló szociáldemokrata vezetőket is — intézkedéseivel nem az ő vágyaikát váltja valóra s felemás politikája inkább a burzsoázia érdekeinek kedvez, ösztönösen harcba kezdtek a forradalom továbbvitelért, követeléseik következetes megvalósításáért. Tömegeik jól szervezett vezetőerőt nyertek a Kommunisták Magyarországi Pártja 1918 novemberében történt megalakulásával, amely spontán küzdelmüket a szocialista forradalomba való átmenet tudatos harcává kovácsolta. A kommunista párt rámutatott a hazai és világkapitalizmus embertelenségére, korhadtságára, rávezette a tömegeket, hogy demokratikus és szociális követeléseiket csak a tanácsok hatalmán épülő proletárforradalom képes igazán valóra váltani, s ugyanakkor az antant imperialisták által szorongatott ország nehéz helyzetéből kivezető útként megmutatta a nemzeti függetlenség megvédésének egyetlen lehetőségét: szövetséget kötni Szovjet-Oroszországgal és megnyerni a szomszédos nemzetek munkásosztályának és az egész nemzetközi forradalmi proletariátusnak a támogatását. De — 1918 végén — a felocsúdo ellenforradalom is szervezkedni kezd, s nyílt sovíniszta uszítással igyekszik magához ragadni a nemzeti érzésükben megbántott, kiutat nem lelő emberek lelkiületét. Egész sor agresszív nacionalista szervezet alakul: a Területvédő Liga, az Ébredő Magyarok Egyesülete, a Székely Nemzeti Tanács, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, a Magyar Országos Véderő Egyesület, amelynek Gömbös Gyula lesz a vezetője stb. A reakció felbátorodására jellemző, hogy 1919. február 3-án gróf Károlyi József Székesfehérvárott összehívatta a megyei közgyűlést, amely határozatában kimondta: „... megvetéssel viseltetnek a mai rendszer iránt és kívánják a régi visszaállítását”.³ Mindez természetesen nem maradt hatás nélkül az irodalmi életben sem: a különböző reakciós lapok és írócsoportok felbátorodtak, a haladó irodalom azonban — a régi világot visszakívánó erők taszítása következtében még erősebben — a polgári kormány illuzórikusnak bizonyult politikájából kiábrándulva mindinkább a kommunisták által a nemzet felemelkedését mutató lehetőségek irányába tolódik.

Közvetlenül a polgári demokratikus forradalom győzelme után az irodalmi reakció a háttérbe húzódik, siet csatlakozni a Nemzeti Tanácshoz és sűrű hallgatásba burkolódik, amikor az utca ujjong a forradalom lázában s a cenzúra bilincseiből szabadult haladó sajtó és irodalom a forradalom diadalát zengi. 1918 végétől azonban — a kormányzat tehetetlenségét látva és az ellenforradalmi szervezkedésektől felbátorodva — mind nyíltabban áll ki a maga nacionalizmust felszító, s a haladó polgári ideológiát támadó nézeteivel. Jelentéktelen, azóta régen a feledés homályába merült költők egész sora szítja a magyarság és a szomszéd népek közötti gyűlölködést „a magyarság végső veszedelmét”, „pusztulását” sirató verseivel. Néha nevesebb költő hangja is hallik a sovíniszta hangorkánban. E versek közös szemlélete abban gyökerezik — amit jónéhány publicisztikai cikk is igyekszik alátámasztani érveivel —, hogy nem Magyarországnak a háborúban való részvétele volt bűn, a régi politikai vezetés bűne, hanem az, hogy elvesztette a háborút; nem a magyarság — más népekkel együttes — felelősségét látja az iszonyatos pusztításokért, hanem gyengeségét siratja. S innen már csak egy lépés annak bizonygatása — amire jócskán akad példa a jobboldali sajtóban —, hogy a háború utáni nehéz helyzetért nem a korábbi háborús politika, hanem „a belső destrukció aknamunkája” s a mostáni polgári kormányzat a felelős. Ilyen közvetlenül kormányellenes, vagy annak egyes demokratikus intézkedései ellen fellépő támadások irodalmi formában is jelentkeznek; burkoltabban a konzervatív *Budapesti Hírlap* vagy — az akkorra már erősen konzervatívvá merevedett — A *Hét* hasábjain, nyíltabban, agresszívbán a klerikális-nacionalista *Új Nemzedék* publicisztikájában. Jellemző például, hogy Lendvai István még Ady halálát és a Babits elleni támadását is felhasználja arra, hogy üssön egyet Jászi

³ Az ellenforradalom nyílt zászlóbontása Székesfehérvárott. Népszava 1919. II. 4.

Oszkár és más polgári radikálisok fején.⁴ Mindennek ellenére — s ez jellemző kortűnet —, a forradalom továbbviteléért folyó küzdelem, a szocializmus erőinek növekedése még ebben az irodalomban is tükröződik, persze negatív formában, a proletárforradalomtól való félelem fokozatos felerősödésében mutatkozik, s abban, ahogyan a kommunisták eszméjéről és mozgalmáról egyre nagyobb gyűlölettel ugyan, de egyre elismerőbben kénytelenek írni.⁵

A modern polgári írók — s különösen a legjelentősebbek — szembefordulnak a nacionalista uszítással, a demokratikus Magyarország területi kisebbedését „nemzethalálnak” beállító reakcióval és a forradalom vívmányait megerősítő tevékenységét tartják a legfontosabbnak. Természetesen az ő írásaikban is hangot kap a magyarlakta területek idegen megszállásának problematikája, s nemegyszer a nacionalizmust súroló hangütés is előfordul bennük. Az is igaz, hogy a modern polgári irodalomban is jelentős tért hódít a „tragikus magyarság” szemlélete. Csakhogy ellentétben a reakciós irodalom eszmevilágával, e szemlélet abban látja a magyarság tragédiáját, hogy haladó erői gyengének bizonyultak megátolni Magyarországot részvételt a háborúban, hogy nagy próbálkozások, forradalmi felindülések után mindig kudarcok és letörések következnek a magyarság életútjában. Szemléletük Ady magyarság-képéhez áll közel, aki a polgári demokratikus forradalom első napjaiban így jellemezte — élete utolsó — a győztes hatalmakat köszöntő versében a magyar népet:

Bal-jóslatú, bús nép a magyar
Forradalomban élt s ránk-hozták
Gyógyítónak a Háborút, a Rémet
Sírjukban is megátkozott gazok.⁶

A nemzetiségi területek elszakadása — mondhatni — történelmi szükségszerűség volt. Nem véletlen, hogy a Károlyi-kormány dunai konföderáció létrehozását célzó megkésett kísérletei kudarcba fulladtak. Viszont az egyes magyarlakta területek követelése és megszállása — amiben a magyar uralkodó osztályoknak a nemzetiségi politikában elkövetett évszázados bűneit bosszulta meg a történelem — egyenes következménye volt a Szovjet-Oroszország elleni intervencióra készülõ antant és szövetségesei, a szomszédos országok nacionalista burzsoáziája politikájának. És hogy mindez akkor következett be, amikor a magyarság haladó erői lerázták a régi Magyarország urainak igáját, amikor a magyar nép — Ady szavaival — „szárgulani akart”, természetszerűleg fokozta az egyes modern polgári írók „tragikus-magyarság” szemléletét. De míg a reakciós irodalom agresszív nacionalista célzattal hangoztatta a „magyar tragédiát”, a haladó polgári írók inkább a befelé fordulás igényével, a nemzet belső feladatainak megoldását siettető szándékkal. „Ha sántán, sírva, reszketeg is, de föl!” — buzdítja Tóth Árpád a nemzetet 1918 novemberében, néhány nappal az ország jelentős területeinek megszállását kimondó belgrádi katonai egyezmény aláírása után — és „a bátor, a hősből élet” vállalására ösztökéli.⁷ Móricz Zsigmond egyik kabai riportjában mutatja meg 1918 decemberében, hogy a magyar szegényparasztság a területi kérdéseknél lényegesen fontosabbnak tartja a földkérdés megoldását az országon belül.⁸ Juhász Gyula,

⁴ LENDVAI ISTVÁN: Ady Endre tragédiája. Uj Nemzedék 1919. II. 4. — LENDVAI ISTVÁN: Haza és emberiség. Uo. 1919. III. 8.

⁵ Különösen jellemző ebből a szempontból SZIKLA: Magyar kommunisták c. írása. A Hét 1919. I. 12.

⁶ ADY ENDRE: Üdvözet a győzőnek. Ny. 1918. XI. 1.—16. Hogy e vers a forradalom első napjaiban — és nem korábban — keletkezett, magából a vers szövegéből is kitészik. Keletkezése időpontját kétségtelenné teszi IGNÓTUS: Halhatatlan Ady c. írása. Ny. 1919. II. 16.—III. 1.

⁷ TÓTH ÁRPÁD: Nehéz órán. Pesti Napló 1918. XI. 17.

⁸ MÓRICZ ZSIGMOND: Szocialista népkörben. PH 1918. XII. 15.

akinek pedig ekkori költészetében talán a legsúlyosabban szólal meg a nemzet sorsa feletti aggodalom, 1919 januárjában a magyarság és szomszédai olyan szolidaritásáról álmodozik, „amely ledönti a vámsorompókat, összetöri a szuronyokat és megcsinálja, amit ezer háború és millió áldozat nem tudott: a munka és az alkotás szent szövetségét, ahol nincsenek kis népek, nagy népek, csak népek vannak”.⁹ És a „haza, vagy emberiség” áldilemmájában vergődő Babits Mihály azt veti a magyarság szemére 1919 februárjában, hogy vétett az emberiség ellen, „mert gyenge volt: mert eszközül adta magát azoknak, akik üzletből és gonosz megszokásból az Emberek szabadsága és a népek jogai ellen szövettek. Vétett, mert elhagyta ősei hagyományát, akik háromszáz esztendőn keresztül mindig csak a Szabadságért vívtak.” S nagy fájdalommal jajdul fel: „a mi Magyarországunk szolga volt és zsarnok — mert a szolgák egyúttal mindig zsarnokok is. És ezért kell bűnhődnöd, ó hazám! Azzal a mértékkel mérnek most neked, amivel a Te uraid mérték nevedben másoknak.”¹⁰ A modern polgári írók a magyarság tragikus helyzetét nem misztifikálták nemzeti átokká, örök sorsá, hanem — ebben is Ady magyarság-szemléletéhez kapcsolódva — azt az erőt keresték a nemzeten belül, amely képes legyúrni és feloldani e tragédiát. Ismeretes, hogy Ady tragikus magyarság-szemléletében pozitív és negatív vonások ötvöződtek, s e szemlélete azáltal vált egyértelműen pozitívvá, hogy megtalálta azt az erőt — a munkásosztályt —, amely képes lesz leszámolni a „magyar tragédia” okozóival. A haladó polgári írók fokozatosan jutottak el Ady e felismeréséhez 1919 első hónapjaiban, s a kialakult történelmi körülmények világánál ráleltek a magyar és a nemzetközi proletariátus szövetségének lehetőségére, mint az egyetlen olyan lehetőségre, amely külpolitikai sikon — az antant imperializmusával szemben is — pozitív megoldást tud hozni a magyarság számára. Ezt a lehetőséget, mint külpolitikai koncepciót, a kommunista párt fogalmazta meg a szocialista forradalom napirendre tűzésével egybekapcsolva. Más szóval, ez azt jelentette, hogy a modern polgári írók nagymértékben a nemzeti kérdés révén is, a „magyar tragédia” felszámolásának útjait fűrészelve jutottak el a szocialista forradalom elfogadásának gondolatáig.

Biró Lajos publicisztikája, mely szinte érzékeny műszerként reagál kora minden rezdületére, tükrözi talán a legpregnansabban azt a bonyolult folyamatot, ami a polgári demokrácia talaján álló haladó írók gondolatvilágában végbement: bizakodásukat a nyugati demokráciák — s különösen Wilson — szólamaiban, majd keserű kiábrándulásukat, ami végül a Szovjet-Oroszországgal való szövetség eszméjéhez vezetett. *Foch, Wilson vagy Lenin?* — teszi fel a kérdést Biró Lajos, alig egy hónappal a polgári demokratikus forradalom győzelme után, s kifejti: „Foch és Wilson csatáznak egymással. Nem személy szerint, hanem az a két világszellem, amelyet ők reprezentálnak.” Foch képviseli a militarista világszellem politikáját, „amely szuronnal akar rendet teremteni” Oroszországban és azt hiszi, hogy az egész világot lehet pacifikálni, megerőszakolni, feldarabolni, felosztani, népeket jogaikban megtiporni. . . . A másik szellemet Wilson reprezentálja. Erőszak nélkül, igazsággal, megegyezéssel akarja megoldani a kérdéseket és megmenteni a polgári demokráciát.” Végül így fejezi be gondolatmenetét: „Wilson szellemének kell győznie, még ha Wilson nem is akarná. Ha egykori ellenségeink táborában nem a Wilson szelleme győz, ha nem lesz népszövetség, demokrácia, pacifizmus, akkor sem Foch lesz a diadalmas. Akkor Lenin fog győzni. Berlin, Bécs, Budapest nem kívánják ezt. Páris, Prága, Bukarest, Belgrád, London talán ezt kívánják? Bizonyára nem. De ha nem akarják ezt, akkor Wilson szellemének kell győznie.”¹¹ Néhány héttel később már kevésbé idegenkedve szól a kommunistákról és sokkal keserűbb hangon fordul az antant imperialista politikája ellen. A Wilson-keltette illúzióknak alig van nyomuk ebben az írásban, s szinte fenyegetve idézi fel a proletárforradalom lehetőségét — amit ő

⁹ JUHÁSZ GYULA: Magyarok, szerbek: emberek. Délmagyarország 1919. I. 19. — A kiemelés Juhász Gyulától.

¹⁰ BABITS MIHÁLY: Az igazi haza. Új világ 1919. 1. szám. (Megjelent II. 15. körül.)

¹¹ BIRÓ LAJOS: Foch, Wilson vagy Lenin? Világ 1919. XI. 28.

maga sem kíván — „amely gyökeres és vakmerő operációval akar ennek a boldogtalan emberiségnek minden baján segíteni”.¹² És hogy Biró Lajos mennyire nincs egyedül ezzel a gondolatmenetével, hadd idézzük — kiragadott példaként — Juhász Gyula és Schöpflin Aladár írásait ebből az időszakból. Juhász nagy reményekkel várja az 1919-es újesztendőt, amely az „új vallás”, az igaz emberség diadalát hozza: „Igen, új vallás kezdődik itt, amelyet lövészárkok mélyéből hozott föl a nap fényére a szenvedő ember, mint ahogy az első keresztények fiai a katakombák méhéből hozták a megváltást a haldokló és újjászülető világnak. Lehet, hogy ennek az új hitnek napja még nem látszik tisztán és világosan a horizonton, . . . de az új nap van, az új nap fölkel és ma már virradat van, ma már dereng . . . Az új vallás, mint minden vallás, az egész emberiséghez akar és fog szólani. Most még talán nincs itt a Messiása, . . . de prófétái már erősen jelentkeznek és prédikálnak. Az egyiket, ugyebár Wilsonnak hívják, a másikat Leninnek . . .”¹³ Juhász Gyula elsősorban a „Wilson, vagy Lenin?” kérdéssel kezdődő állásfoglalás mellett áll közel Biró Lajos nézeteihez, míg Schöpflin Aladár írásában a Biróéval rokon másik gondolat dominál, hogy az antant imperialista politikája a kommunista eszmék terjedését segíti szerte a világon. „Nem látják vajjon — írja Schöpflin —, hogy a kommunizmus nem politikai párt és nem is egyszerű osztály-mozgalom, hogy egészen más valami; olyan, amilyennel még sohasem állt szemben a modern államművészet, egy új vallás, amely a nagy embertömegek évszázados szenvedéseiből fakadt s a mostani háborús lelki állapotban kész talajra talál? Terjedése a vallások terjedésének törvényei szerint halad, öntudatlan vágyak testesülnek meg benne és elfojtott tömegindulatok sűrűsödnek a robbanás feszültségeig. Akiknek nincs remélni valójuk a jelenben, azok tudnak ily fanatikusan bízni a jövőben, akiknek nincs veszteni valójuk, azok tudnak kockáztatni mindent, amijük még megmaradt. S ha a németnek és a magyarnak nem marad többé veszteni valója? Hiába állítanak a járvány ellen őrségeket a falu végére, mégis behatol.”¹⁴ A nagy előrelépés a Szovjet-Oroszországgal lehetséges szövetség irányába 1919 márciusának első napjaiban történik, nyilvánvalóan a párizsi konferencia február végén hozott, Magyarországra nézve igen kedvezőtlen döntése következményeként. „A világhistoriai nagy kérdést így fogalmazták meg: *Wilson vagy Lenin* — írja Biró Lajos március elején. — A valóságban azonban a kérdés így hangzott: *Clemenceau vagy Lenin*. Sőt még inkább így: *Foch vagy Lenin*. Ha valóban Wilson állt volna Leninnel szemben, akkor talán kétséges lett volna a küzdelem kimenetele és mindenesetre sok jó szándékú és becsületes ember számára kétséges lett volna, hogy szimpátiával és szerény erejével melyik részre kell állnia. De a Wilson emberszeretete és önzetlensége csak néha-néha tudott Párisban szóhoz jutni . . .” Ezután kifejti, hogy „a párizsi határozatok sorsa ugyanaz lesz, mint a breszt-litovszkiaké”, a népek nem fogják betartani, hiszen az antant hatalmak csak a német és osztrák-magyar tábornokokat verték le, „de nem tudták leverni azt a sokkal félelmesebb ellenfelüket, akiknek vörös zászlaja egyre diadalmasabban emelkedik fel Európa keletén: Lenint. Az Oroszországból érkező igaz hírek mind egyetértéssel benne, hogy a szovjet-uralom erősebb, mint valaha. Valamennyi szocialista párt csatlakozott a Lenin-kormányhoz és az orosz proletariátus ebben a percben nemcsak egységesnek tekinthető, hanem elég erős arra is, hogy offenzívába menjen át.” Végül felveti a proletárforradalom előtt álló, háborgó Németország és Szovjet-Oroszország szövetségének lehetőségét, ami „*vörös Kelet-Európát jelent*”. Biró Lajos le is vonja következtetéseiből a tanulságot, hogy „csak a proletárpolitika tudja komolyan venni a nemzetek szolidaritását és a népek testvériségét”.¹⁵ És néhány nappal a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt még egyértelműbben fogalmazza meg a Szovjet-Oroszországra és a nemzetközi proletariátus összefogására építő új külpolitikai vonalát: „Magyarország egy ideig bízott a párizsi konfe-

¹² BIRÓ LAJOS: Spartacus felel. Világ 1919. I. 1.

¹³ JUHÁSZ GYULA: 1919. Délmagyarország 1919. I. 1.

¹⁴ S. A. [SCHÖPFLIN ALADÁR]: A járvány. VU 1919. III. 9.

¹⁵ BIRÓ LAJOS: Foch vagy Lenin. Világ 1919. III. 9. — A kiemelések Biró Lajostól.

rencia úgynevezett igazságérzetében. Ma már meglehetősen kiábrándult belőle. Az iránytű nyugtalanul forog, de Páristól elfordul már és ingadozva, reszketve keresi az irányt Moszkva felé.” Ugyanebben a cikkében — éppen e külpolitikai vonalához kapcsolódva — élesen megbélyegzi a német szociáldemokrata vezetők szovjetellenes magatartását. Hoffmann német vezérkari főnök javasolta, hogy német csapatok francia és angol csapatokkal együtt harcoljanak Szovjet-Oroszország ellen. „Innen, a messzeségből megfoghatatlan — írja Bíró —, hogy a német forradalom után egy ilyen Hoffmann még kinyithatja a száját. . . . Nincs ennek más magyarázata, csak az, hogy a Scheidemannok és a Noskeek a szavalaikban csakugyan szociáldemokraták, ellenben minden cselekedetükkel elárulják a szociáldemokrácia ügyét.”¹⁶ Egy másik ezidőbeni írásában, amely már címében — *Az új korszak* — is a magyarság előtt álló gyökeres fordulatra utal, Bíró Lajos eljut a szocializmus közelébe: kapitalizmus és szocializmus világviszonylatban dúló viadalát a szocializmus felülkerekedésének távlatában rajzolja meg. „A történelem a lélekharangot csendítette meg — írja —; és az élet, amely most éli utolsó történelmi óráit: a kapitalizmusé. Jó vagy nem jó, helyes vagy nem helyes, — kínos vonaglásokkal vagy meglepő egyszerűséggel: néhány történelmi óra múlva a nagymúltú szervezet, az egykor nagyerejű élő a halálé lesz. Ki kételkedik még benne? A cseh szocialisták Kramarzt Miljukovhoz és Kľofacot Kerenskihez hasonlítják, és mi ne kételkedjünk benne, hogy jól ítéljük meg az országuk helyzetét. De ne kételkedjünk abban se, hogy Németországnak is meg van a Miljukovja és a Kerenskije, és hogy itt és ott Lenin következik Kerenski után.” Ebbe a világhátrétegekbe építi bele a magyarság életsorsát is, s óvja a nemzetet, hogy el ne maradjon „a történelem iramlásától”: „Magyarországon a legfőbb és egyetlen hatalom a szervezett munkásság. A történelem — Hegelnek van igaza — ravasz és véres cselofságokkal dolgozik; a háború véres cselofsága véghezvitte azt a csodát, hogy az elmaradt, az autokratikus imperializmusok jármába fogott Kelet-Európa bizonyos értelemben elébe került Nyugat-Európának. Ébredjen tudatára Kelet-Európa ennek a helyzetnek, ennek a hivatásnak, ennek a kötelezettségnek. A kapitalizmus meghalt. Az új rend felépítése nehéz és nagy munka lesz. A vörös zászló azonban nem jelent vért, hanem jelent békét, megértést, testvériséget, nemzetközi szolidaritást.” S a magyarság fontos feladatának tartja, „hogy elinduljon az irdatlan orosz átalakulás tanulságait levonni. Ezt kell tenni. Errefelől van Magyarország jövője. Kelet-Európa és Közép-Európa fölött nemsokára győzelmesen leng a vörös zászló. Kelet-Európa és Közép-Európa országai baráti egyetértésben és testvéri szövetségben fogják sorsukat irányítani. . . .”¹⁷

Mindezek az írások — s még sorolhatnók a hasonlókat — arra is fényt vetnek, hogy a magyarság sorskérdéseit nem elszigetelten, hanem a világ nagy történelmi fordulataival összefüggésben, kapitalizmus és szocializmus világméreteken folyó gigászi küzdelmébe beágyazottan szemlélték a haladó magyar írók. A háború poklát végigszenvedett emberiség öntudatra ébredésének fogták fel az Európán végigseprő forradalmi hullámot, amely végez a háborút okozó bűnös rendszerrel, a kapitalizmussal. A háborúban résztvevő legzsarnokiabb államhatalmak — a cári Oroszország, Vilmos császár német birodalma, az Osztrák-Magyar Monarchia — összeomlását már végigélték; ezekben a társadalmilag legelmaradottabb országokban máról holnapra a „nyugati demokráciáknál” haladottabb államformák alakultak ki: Szovjet-Oroszországban már győzelemre vitték az emberi és nemzeti egyenjogúságon alapuló új társadalmi formát, a szocializmust, Magyarországon és Németországban proletárforradalom érlelődik, amely Nyugat-Európába átcsapva világorradalommal szélesülhet. Ez a szemlélet, a világorradalom várása, nemcsak a magyar proletárforradalom elfogadását segítette elő a modern polgári írók gondolat- és érzésvilágában, de a nemzeti büszkeség tüzeit is élesztette szívükben, hogy az antant-imperialisták által fenyegetően körülvevett kis

¹⁶ BÍRÓ LAJOS: Hoffmann. Világ 1919. III. 19.

¹⁷ BÍRÓ LAJOS: Az új korszak. Világ 1919. III. 20.

Magyarország a hatalmas Szovjet-Oroszország után az első, amely az emberiséget boldogsághoz — ha szenvedésen át is — elvezető világforradalom tűzcsóvját beledobta a nyugtalansággal, lázzal telített világ levegőjébe. E kettőt: a magyarság nemzeti létének, függetlenségének biztosítását és egyben az érlelődő világforradalom kirobbanásának elősegítését együtt látják és ünneplik a Tanácsköztársaság létrejöttében. „Magyarország barátokat és szövetségeseket csak a proletariátusban kereshet — írja Biró Lajos a proletárforradalom első napján. — A győzelmes orosz, az egyelőre vívódó német, a készülődő cseh, az elnyomott román, a nagyhatalmú angol proletariátus: ezek felé kell utat és tájékozódást keresni. . . . A budapesti események híre, mint egy óriási dördülés, úgy fog Európán végighömpölyögni; megriaszt itt és felriaszt ott. A párisi méregkonyha embereit meg fogja risztani, de Bécsset, Prágát, Münchent és Berlint fel fogja riasztani. Budapest ma a világtörténelemnek egy új fejezetét nyitotta meg.”¹⁸ S jellemző, hogy a Tanácsköztársaság győzelmét ekképp fogadja a volt polgári-liberális sajtó is: „Meg akartak fojtani s mi végső nagy lendülettel kiteptük magunkat e gyilkos markokból. Fellelegzünk és hiszünk. Hiszünk, hogy az elhajtott rosszért a legjobbat kapjuk: Levegőt, élelmet, jogot, elérhető emberi boldogságot, s egyben útmutatói leszünk e földkerekség minden dolgozójának, az emberi tökéletesedés és boldogság felé vezető úton.”¹⁹

Két nagy költő, Tóth Árpád és Babits Mihály Tanácsköztársaságot köszöntő verse²⁰ fogja össze és fejezi ki ezt a bonyolult, sok hatásból ötvöződő gondolatsort maradandó költői formában, mintegy visszaadva, érzékletessé téve a kor érzelm- és eszmevilágát. A gondolatok párhuzamossága, rokonvonása a két költeményben annyira szembetűnő, hogy az nem lehet merő véletlen: koruk lelkét, átfogó igazságát akarták megragadni és eszmeiségben azonos eredményhez jutottak. Tóth Árpád verse befejezettebb, klasszikusabb alkotás s tartalmi-eszmei vonatkozásban is mélyebb, szélesebbre kitekintő a Babitsénál. De közös bennük, hogy a proletárforradalmat a háború pusztításaiból öntudatra nővő ember igazságtevésének fogják fel mindkettőn; „A véres földnek vére szülte Őt”, a forradalmat jelképező Vörös Isten Tóth Árpád költeményében, s Babits is, miután az emberiség önvádjaként a háború pusztítások miatti felelősségre utal — „mi öntöttük az ágyút mely megölt” —, érezteti a forradalom-hozta felszabadító örömet, hogy mégsem ömlött hiába „annyi vér”. Mindkét költemény alaphangjába belejátszik a nemzeti érzésen esett sérelem: „Gyötört torkunk”, „árva magyar jaj-patak” kifejezések Tóth Árpádnál, „vérző szívek” Babitsnál, de csak mint színező elemek, mert elsősorban a nemzeti büszkeség sugárzik ki belőlük, amiért

A diadalmas vörös lüktetés
 A mi bús vérünktől is gazdagult
 S világra ömlő harsonád sorába
 Gyötört torkunk reszkető hangverésbe
 Szerényen s mégis segítve simúl
 A kicsiny, árva magyar jaj-patak
 A messzezengető nagy moszkvai árba,
 Mely most tisztára mossa a világot

¹⁸ BIRÓ LAJOS: Magyar Tanácsköztársaság. Világ 1919. III. 22.

¹⁹ Te akartad. MH 1919. III. 23.

²⁰ TÓTH ÁRPÁD: Az új Isten. Ny. 1919. IV. 1. Babits Mihály — nem teljesen befejezett és cím nélküli — versét TOLNAI GÁBOR közli. Szabad Nép 1956. VIII. 5. — A vers szemlélete s hangütése a Tanácsköztársaság első heteiben született írásokkal rokon, ekkorra tehető e Babits-vers keletkezése is. Ez annál valószínűbb, mert június elején közzéteszi egyik korábban keletkezett versét, amelyben „a század szörnyű kínja”, a világ „külső zaja” elől keres menedéket. Szálló nap után. VU 1919. VI. 8.

— ahogyan Tóth Árpád formába öntötte. Ugyanez a nemzeti büszkeség, a haladás élére került nemzet önérzete szólal meg Babits költeményében is:

Két nép vagyunk ma, muszka és magyar,
ki több szégyenben élni nem akar
és inkább szenved, inkább belehal,
de ember lesz és újra fiatal!

Magyarok! A kor nagy dologra hí,
mi vagyunk az idők póstásai,
mi küldjük szét a vörös levelet,
melynek pecsétjei vérző szívek.

Mindkét versben fellelhető az utalás a világreakció félelmére a proletárforradalom világméretben való kiszélesedésétől; „S sokan remegnek, ha a posta jön” — folytatja versét Babits; a „Vörös Isten” hangja „Piros Keletről a sápadt Nyugatnak” zeng és „dörgő léptére messze reszket A sárga Szajna” Tóth Árpád költeményében. S a legfőbb gondolati hasonlatosság: mindketten a világforradalom felidézésével fejezik be költeményüket;

.....
de még többeknek lesz ez szent öröm,
hogy nem volt annyi vér és annyi könny
hiába, mert a nagy óra jön.

— így Babits. Tóth Árpádnál a „nagy moszkvai ár” mindent magával ragadó sodra „most tisztára mossa a világot”, majd: „Formáld át sáros, bűnös, ócska bolygónk . . . Formáld boldoggá pörölyös kezeddél” — fordul a proletárforradalmat szimbolizáló „Vörös Isten”-hez, s a megváltozás, megtisztulás vágyát hinti szét:

Emelj minket roppant tenyereidre
És a magad képére gyúrj át minket!

*

A nemzeti kérdés középpontba állításának, valamint a világpolitikai helyzet felmérésének és megértésének lényeges szerepe volt abban, hogy a haladó polgári írók követni tudták a történelem magasraívelését. Emellett természetesen a háború utáni Magyarország belső helyzete is a szükségszerűség erejével sodorta gondolatvilágukat a szocialista forradalom elfogadásának irányába. Már a polgári demokratikus forradalom első heteiben világossá vált, hogy — az osztályellentéték kiéleződéséhez szükségképpen vezető — különböző szándékok rejtőznek a forrongó események mélyén. A Károlyi-kormány reformpolitikája mögött nemcsak a polgári progresszió demokratikus, sőt „szociális demokráciát” teremteni akaró törekvése állt, hanem a háborúból vesztesként kikerült magyar burzsoázia ama taktikai lépése is, amely a közismerten antant-orientációjú Károlyi előtérbe állításával egyrészt kedvezőbb békefeltételeket remélt kieszközölni, másrészt pedig, mivel Károlyi élesen háborúellenes állásfoglalásai következtében rokonszenves volt a szélesebb tömegek előtt, azt remélte, hogy ő a magasan felcsapó forradalmi hullámokat bizonyos engedmények, reformok útján a megbékélés medrébe terelheti. A forradalmi tömegek — a tegnapi katonák, akik közül számosan megtartották fegyvereiket — viszont a forradalom következetes végigvitelére törekedtek, s a szovjet példa lelkesítő hatására, polgári forradalmon túlmenő akarások égtek szívükben. A nemzeti függetlenség és az ország új társadalmi berendezkedésének meg-

teremtése olyan körülmények között került egyszerre napirendre, amikor új forradalom csíráit hordozta már méhében az idő. Igen jellemzően fejezi ki Babits Mihály ezt a bonyolult történelmi pillanatot, közvetlenül a polgári demokratikus forradalom első napjaiban:

„Micsoda forradalom ez? Polgári forradalom? Negyvennyolcas szabadságforradalom? Nacionalista? Vagy antinacionalista forradalom, vörösfaradalom, szocialista, társadalmi? Magyar vagy emberi? Vagy éppen a bolsevik anarchia szellemének első és még álcázott kirobbanása a Rend palackjából? Máshogyan látja minden párt, máshogyan minden osztály, igazán mint egy varázstünetényt: mindenki a maga szíve szerint látja! És mindegyik mást is vár tőle: más eredményeket, más tendenciákat!” Látva, hogy különböző erők és szándékok rejtőznek a forradalmi események mélyén, a következő megállapításra jut Babits cikke befejezésében: „Kétségtelen: a mai forradalomban új forradalmak csírái rejlenek. De ha egyszer a fa nagyra nőtt már: minden új forradalom csak annyi lesz, mint új szétválása két ágnek, hogy mentül lombosabb koronája legyen.” Nemcsak az új forradalom eljövételének megérzése nyer kifejezést e sorokban, de annak felismerése is, hogy mindez *szükségszerűen* bekövetkezik majd, s Babits legfeljebb az új forradalom érkezéig tartó időt gondolja hosszabb időszaknak. A történelem világotformáló erejének tudja be Babits a forradalmat, amely szinte az emberek akaratától függetlenül teljesíti az élet, a fejlődés parancsát, — ezért fogadja nagy megértéssel, mint e cikkében írja: „a történelem gépezete működött itt tovább, mely akkora lendületet kapott a világháborúban, hogy most a saját lendülete hajtja, s ha emberi kéz próbálja forgatni, elragadja ezt a kezét a saját irányába, vagy letépi”.²¹ Kaffka Margit — szintén már novemberben — anyjához írt levelében ugyancsak rációz, hogy újabb forradalmat érlel méhében az idő: „A vagyonekobbzástól reszketnek ezek mind — írja a „hivatalos népbolondító” Jászi Oszkár feleségének mehökkentően antidemokratikus gondolkodásáról —, hogy túlságosan pirosra fordult hamarosan a dolog színe. Hisz’ ezt én nem óhajtanám túlhamar, mert az ország nagy többsége teljesen előkészítetlen... itt még tíz-tizenötévi munkára volna szükség s komoly agitációkra.” Attól tart, a „végtelenségig keresztülvitt szocialista forradalom”, a proletárforradalom „töméntelen vérontásba kerülne ma és a vérontásból bizony túlon túl elég volt. De vajon így gondolkoznak mások is, mint én: — teszi hozzá — vajon lehet-e majd a szenvedélyeket fékentartani?”²² Kaffka e sorában bennefoglaltatik a szocialista forradalom *távlatának* elfogadása, de ő is — mint Babits — hosszabb előkészítő szakaszt tart szükségesnek. Ugyanakkor e sorai azt is tükrözik, hogy a tömegek a demokratikus forradalmat szocialista forradalommal akarják *máris* átfeljesíteni, különösebb „kivárási idő” nélkül. Nagy Lajos a polgári demokratikus forradalmat már eleve „harciszünetnek” tartja, mintegy az elkövetkező, a világot gyökeresen megváltoztató újabb forradalom előjátékának: „Azt akartam, ami most történt — írja 1918 novemberében —, mindent akartam, de *nem csak ennyit*, hanem még sokkal többet, mindazt, ami *még történni fog*, mert enyém, mert mienk az igazság s majd a harci szünet után tovább, előre!” S a következő szavakkal üdvözli a forradalom viharadarát, Ady Endrét: „Ő a mai és a még eljövendő magyar forradalom vátesze”.²³ 1918 decemberében Móra Ferenc hitet téve „a forradalomból született szabadság” olyan értelmezése mellett, hogy „szabad megtenni, mindent, ami nem keveseknek jó, hanem sokaknak”, felvillantja az elkövetkező újabb forradalom lehetőségét, ami ha „sok szívet szorongat” is félelemmel, az emberiség — fájdalommal át vezető — boldogabb jövőmdőjét hozza. „Én tudom azt — írja —, hogy itt még lesznek földrengések és lávaömlések, és hogy sok minden, ami szívünknek kedves, elpusztulhat még, és a saját életünk is füstté válhat a nagy tűzvészben, amelynek csóvavetői voltunk — és én

²¹ BABITS MIHÁLY: Az első pillanatban. Ny. 1918. XI. 1—16.

²² KAFFKA MARGIT levele anyjához 1918 novemberében. Idézi RADNÓCZI (Radnóti) MIKLÓS: Kaffka Margit művészi fejlődése. Szeged 1934. 85.

²³ NAGY LAJOS: Harcos író. A diadalmas forradalom könyve. Bp. 1918. 98. (Megjelent 1918 decemberében.) — Kiemelések tőlem.

mégis hívő hittel kiáltom, hogy füstön, ködön, gyászon, szenvedésen túl látom az ígért földjét, amelyen nálunk boldogabb nemzedék éli a miénknél emberibb életét.” S hogy milyen út vezet az általa megálmodott „ígért földje” felé, erre írása későbbi részében kapunk feleletet: „Minél magasabbra kapaszkodik az emberiség, annál határtalanabb lehetőségei nyílnak meg számára a boldogulásnak, és ha egyelőre a szocializmus a legmagasabb pont, amely felé most az út vezet, egészen bizonyos, hogy azon túl is jönni fognak még új orrmok új perspektívákkal.”²⁴ 1919 március elején már Krúdy Gyula is megfogalmazza az újabb forradalom szükségyszerű bekövetkezését: „Elfáradnak inaink, amelyek a mai lázban örökéletűnek látszanak; megroppannak térdeink; vének leszünk s majd minket kergetnek meg az új forradalmárok, akik bizonyosan jönnek, növekednek, készülődnek, lehetséges, még hátulgombolós nadrágban járnak, bolsevikinek nevezik magukat, de minden bizonyosság szerint a nyakunkra nőnek.”²⁵

Az a tömegek lelkében élő elégedetlenség és csalódottság, amit a Károlyi-kormányának a forradalmi áradat lefékezésését, megállíttását célzó politikája váltott ki, a modern polgári irodalomban is visszhangra talál. Emőd Tamás jegyezte fel később, hogy a nagybeteg Ady Endre, a polgári kormány húza-vonázó parlamentjét látva így sóhajtott fel: „Én nem így gondoltam! Ez nem az én forradalmam!”²⁶ Az ellenforradalom később a maga céljaira igyekezett is felhasználni Ady e kijelentését. Am Krúdy Gyula emlékeztet rá, Ady Endre mennyire féltette Károlyiék gyenge, nem igazán forradalmi vezetésétől a forradalmat; hogy a hirtelen forradalmárrá vedlett lánckereskedők és bankárok, hadiszállítók és hamispénzverők hemzsege a forradalom rakott tála körül odavezet, „hogy Magyarországon előbb-utóbb elszakasztják a forradalmat...” „Az a baj — mondotta Krúdy Gyulának Ady —, hogy ezek a mi forradalmi vezéreink olyan naívak, mintha tegnap szöktek volna meg a Sacré Coeurből, mindenkinek hisznek, mert jólesik nekik hinni, mint a bakfisoknak. Kézpénznek veszik a birtokosok és haszonbérletűk udvarlásait, akik olyan hangosan helyeselnak a földbirtokreformra, hogy a gazdaminiszter alig győzi őket visszatartani attól, hogy földjeiket nyomban fel ne osszák a nincstelének között. Pedig az ilyen dolog már Dózsa György idejében sem ment simán...”²⁷ Ady aggodalmát erősíti Kaffka Margit is, aki midőn „készséggel, önkéntes közemberül” felajánlja a modern írók szolgálatait az „új Magyarország” felépítéséhez, hangsúlyozottan kijelenti: „... de vegyék tudomásul, hogy nem akarunk, nem akarunk — még csak képviselők sem akarunk sem a netaláni új parlamentben nem akarunk lenni. Oktalan ideg, túlzott idegesség tán mindez, de megvan rá az okunk. Mindenekelőtt itt ugrálnak, itt lábatlankodnak a hivatott politikusok körül a szemérmetlenek, a törtető senkik, a cinikus léhák apró parazitái a csúnya múltnak — szájas háborús uszítók, kegyúri talpnyalók még oly közeli múltban; most túlkiabálják a vádoló emlékezést és úgy tesznek, mintha forradalmat, köztársaságot, mindent ők találtak volna ki számunkra.”²⁸ Móricz Zsigmond, midőn a polgári demokratikus forradalom felszabadító jellegét üdvözli, egyben az „éhes, dologtalan munkások” kételyeinek is hangot ad. A Nemzeti Tanács plakátját olvasó orosz hadifogoly alakját megrajzolva — aki éhezik, mert nem kap munkát — a következő kifakadást adja egy magyar munkás ajkára: „Nem adnak ezek enni sem a magyar embernek, se az orosz embernek — mondta csendesen egy nagy fekete munkás s a fejével a város felé intett.”²⁹ Az alföldi magyarok földreform körüli vitájáról írt egyik riportjában pedig rámutat, hogy a

²⁴ MÓRA FERENC: „Hiszek az emberben”. Szegedi Napló 1918. XII. 25.

²⁵ KRÚDY GYULA: Mi lesz holnap? Magyarország 1919. III. 9.

²⁶ EMÖD TAMÁS: Ez az Ady Endre forradalma. Színházi Élet 1919. III. 30.

²⁷ KRÚDY GYULA jegyzetei 1918 decemberében Adyval folytatott beszélgetéséről. Irodalom forradalom 1917—1919. Bp. 1956. 135.

²⁸ KAFFKA MARGIT: Lelkes dolgoknak lelkesültjei. Pesti Napló 1918. XII. 8. (Kaffka M. utolsó írása, s már halála után jelent meg.)

²⁹ MÓRICZ ZSIGMOND: Forradalom. A diadalmas forradalom könyve. Bp. 1918. 90.

„vasfejű kunok” megváltás nélkül követelik maguknak a földet: „Én megfizettem az árát. Öt esztendőig ontottam érte a véretem. Ha ők 1000 évig éltek; most már én is megérdemlem!” — válaszolja a kisújszállási Nemzeti Tanács tagja Móricznak a föld megváltási áráról feltett kérdésére.³⁰ A polgári forradalom nagy ígéreteiben való csalódását fejezi ki Juhász Gyula, amikor 1918 novemberében kilép a szegedi Nemzeti Tanácsból, mivel — mint kilépését indokló levelében írja — „ez a testület újabb és újabb konzervatív elemek bevonásával egyre jobban eltávolodott eredeti céljától”, s ahelyett, hogy a nép sorsának jobbításán munkálkodnék, „lecsillapításukra” szervezi a különféle gárdákat.³¹ Még Kosztolányi Dezső is gúnyszerű képet fest a pesti polgárság forradalom körüli tülekedéséről: „A revolúció árja körülnyaldosta a várost. Egyetlen talpalatnyi foltot, egyetlen négyzetcentiméternyi területet se hagyott érintetlenül. Minden és mindenki átalakult. Alig lelek valamit a régi intézményekből és az emberek, kikkel találkozom, gyökerestül megváltoztak, akárcsak a színészek két felvonás között... Ravasz rókák, kik hajdan elől jártak az uszításban, ma köpködve, kékenkidagadó halánték-érrel szidják a militarizmust, gyáva lapítók, kik helyeselték a gyilkosság üzenetét és a germán óriást, most egyenes gerinccel sétálnak és leckét adnak a kötelességtudásból, a tisztességből.” Ugyanakkor éles hangon kéri számon, hogy a színházakban nem történt meg a szükséges változás: „Egy pillanatra a forradalom első ijedelmében — írja — a művészi vezetők piros frig sapkával cserélték föl zsisros háósapkájukat és hebegő kommunikékben ígértek fűt-fát, Paul Claudel-t és Gerhardt Hauptmann-t, irodalmat, forradalmat és mindent, de az első rémület elmúltával visszanyerték hidegvérüket s megmaradtak a kipróbált ízetlenségek mellett.”³²

Am nemcsak arról az eszmei fejlődésről van szó e korszak modern polgári irodalmában, hogy jelentős írók felismerték és kifejezték a polgári forradalom túllépő újabb forradalom érlelődését, s emellett a polgári forradalom elégtelensége, az ország sebeire igazi gyógyulást hozni nem tudó gyengesége és a benne való emiatti csalódás is hangot kap ebben az irodalomban. Már a polgári forradalom előtt, a háború utolsó éveiben, háborúellenes indulata növekedése során mind több író jut el a vérontásért felelős úri osztályok és a háborúkat szülő világrend meggyűlöléséig, s ezzel párhuzamosan mindinkább szívébe fogadja a vérüket ontó szegényemberek millióit, Ady Endre Mesebeli Jánosait, a népet. Most a polgári demokratikus forradalom küzdelmes napjaiban osztályharcos szemléletű, a tőke és a néptömegek közötti ellentét felismerésévé kezd szélesülni a modern polgári írók egyrészénél is. Móricz Zsigmond például így érvel a földosztás mellett 1919 március elején: „És ami a legcsodálatosabb, az ítéletnek alapja a munkabér, vagyis annak a munkamennyiségnek a megfizetése, amit a maguk számára a magas vagyoni viszonyok közt élők rendje hasznot teremtő forrássá tud a saját számára felhasználni. Röviden, a tömegek kiuzsorázásából él a Tőke, s a Tőke fölös hulladékán tengődik a Tömeg.”³³ Biró Lajos is — bár célja nyilvánvalóan az értelmiség, kispolgárság egyrészének „beemelése” a munkásosztály fogalmába — ezen az alapon mutatja meg a „polgár és polgár” — kapitalista és értelmiségi dolgozó — közötti ellentétet: „Ha a Kereskedelmi Bank elnöke polgár — írja — és ha a lőszergyáros polgár, akkor a tanító és a tanár, a mérnök és a magántisztviselő nem az. A tanítónak és a tanárnak, a mérnöknek és a magántisztviselőnek éppen úgy érdeke a munkanélküli jövedelem kiküszöbölése, mint a munkásnak és éppen olyan kevés oka van a kapitalizmus egész gazdasági rendszerébe szerelmesnek lennie, mint akármilyen más proletárnak.” Majd így folytatja érvelését az értel-

³⁰ MÓRICZ ZSIGMOND: Vasfejű kunok közt. PH 1918. XII. 18.

³¹ Juhász Gyula kilépése a szegedi Nemzeti Tanácsból. Délmagyarország 1953. III. 21.

³² KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Forradalom és papírkosár. Figató 1919. III. 29. — A szerkesztőség megjegyzi, hogy Kosztolányi e cikkét két héttel azelőtt, tehát még a polgári forradalom napjaiban írta.

³³ Móricz Zsigmond 1919 március elején tartott „Ady forradalma” c. előadását idézi: MÓRICZ VIRÁG: Apám regénye. Bp. 1953. 187.

miség megnyerésére: „A kapitalizmus az 1914. évi hadüzenettel kimondta, a háború négy és féltéves bódult megnyújtásával végre is hajtotta a maga halálos ítéletét. Még nem tudja bizonyosan, még kételkedik benne, még viaskodni próbál ellene, de már visszavonhatatlanul és megváltozhatatlanul halott. El kell takarítani és helyébe kell tenni valami újat; — akár örülsz ennek te, aki néző vagy, akár búsulsz rajta. A kérdés csak az, hogy a kapott kabát, a kérdés csak az, hogy a kabátos proletár az eltakarítás és a nagy felépítés óriási munkáját próbálja-e gátolni, nézze-e duzzogva, vagy egy munkáslélek minden szeretetével segítse-e. Csak erről van szó. A lázas nagy válságok mindenesetre eljönnek. A megpróbáltatás ideje, a vajúdás nagy órái úton vannak. A kérdés az: rontani akarsz, vagy segíteni. A romokhoz ragaszkodol, vagy építesz. Hátrafelé nézel vagy előre?”³⁴ S jellemző, hogy Kosztolányi Dezső is a következőképpen hasonlíttja össze kora társadalmát a Néró-korabelivel: „Igen, ijedelmesen hasonlít egymáshoz ez a két kor. Mind a kettőben egy tőkés osztály ért meg az elpusztulásra.”³⁵ A kapitalizmus igazságtalanságait, embertelenségét felismerő s ezért pusztulását kívánó szemlélet következtében természetes, hogy egyes modern írónál fokozódik a szocializmus iránti rokonszenv ebben az időben, sőt egyesek már szocialistáknak is vallják magukat. Juhász Gyula már 1918 májusában, Marx Károlyra emlékezve kifejti, hogy „a réalpolitika is minél több ember minél nagyobb boldogságát — előbb vagy utóbb — a szocialista tudományoktól megjelölt úton tesz kénytelen keresni! Az emberi boldogságon tépelődők számára tehát Marx neve és tanítása éppen ezekben az időkben nyert új jényt és életet.”³⁶ És Marx tanítására hivatkozva köszönti a polgári demokratikus forradalom győzelmét is: a „bűnös és erőszakos rendszer, e régi rend, e régi világ, testvéreim, ma elérkezett ahhoz az összeomláshoz, amelyet a nagy Marx megjósolt és amely összeomlás egy minden emberi akaraton felülmúló vak, de vakságában is bölcs és diadalmas világtörténelmi parancsa és eredménye.”³⁷ Kaffka Margit már 1918 novemberében szocialistának vallja magát: „Jászival keveset találkozunk: nem is vagyunk egy hiten, én szocialista vagyok, ő polgári radikális, amit fából vaskarikának tartok...” — írja anyjának.³⁸ „Harcos író voltam mindig, szocialista vagyok” — így kezdi Nagy Lajos a polgári demokratikus forradalmat köszöntő írását.³⁹ A harcos kapitalizmus-ellenesség, Marx és a szocializmus gondolatának térhódítása a modern polgári irodalomban egy újabb problematikát vet fel, aminek részletes elemzésére itt nincs terünk, legfeljebb körvonalait vázolhatjuk fel, azt ugyanis, hogy osztályharcot és szocializmust a Szociáldemokrata Párt ideológiai szűrőjén keresztül fogadták be és értelmezték a modern polgári írók 1918 november—decemberében, s ennek következtében határvonalat vontak szocializmus és bolsevizmus között, s akik vállalták is az előbbit, idegenkedtek az utóbbtól, mert az vértengert, terrort idézett a szemük elé. Ez az idegenkedés Kaffka Margit fentjelzett leveléből is kiderül, de hangot kap Juhász Gyulánál is, aki így ír 1919 januárjában az „orosz lélek” kizárólagos jelenségének tartott bolsevizmusról: „Azzal, hogy az orosz nemzeti missziót Európára akarja oktrojálni, szemben találja magát Európával, azzal, hogy a terror fegyverével akarja kiküzdeni igazát, szemben találja magát önmagával. Nagyszerűen tragikus kísérlet ez...”⁴⁰ S különbséget tesz cikkében bolsevizmus és kommunizmus között, „mert a

³⁴ BIRÓ LAJOS: Polgári önérték. Világ 1919. III. 12.

³⁵ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: A latin Lipótváros. Pesti Napló 1919. III. 9.

³⁶ JUHÁSZ GYULA: Marx Károly. Születésének századik évfordulója. Délmagyarország 1918. V. 5. — Kiemelések Juhász Gyulától. — Itt jegyzem meg, hogy a tanulmány az egyes írók szocializmus irányába tartó eszmei továbbfejlődését vizsgálja, ami természetesen a szocializmussal már korábban is rokonszenvező magatartásukhoz kapcsolódik. E kérdéssel részletesebben foglalkozom A Nagy Októberi Forradalom közvetlen hatása a magyar írók eszmei fejlődésére c. tanulmányomban. Párttörténelmi Közlemények, 1958. 2. sz. 73—98.

³⁷ JUHÁSZ GYULA: Békesség. Délmagyarország 1918. XI. 7.

³⁸ Kaffka Margit levele anyjához 1918 novemberében. Idézi: RADNÓCZI (Radnóti) MIKLÓS: Kaffka Margit művészi fejlődése. Szeged 1934. 85.

³⁹ NAGY LAJOS: Harcos író. A diadalmas forradalom könyve. Bp. 1918. 98.

⁴⁰ JUHÁSZ GYULA: Az európai kultúra válsága. Délmagyarország 1919. I. *23.

kommunizmust annak idején Marx és Engels már lefoglalták végcéljuk megjelölésére.” A modern polgári írók eszmei fejlődése nem utolsósorban abban is megmutatkozik, hogy 1919 február—márciusában már egyre jobban megszűnik gondolatvilágukban a szocializmus és bolsevizmus szétválasztása, hogy a kommunisták küzdelmét a szocializmus világregdjéért folytatott harcnak ismerik fel. Juhász Gyula például 1919 március elején már a következőképpen ír az „új hit”-ről, a bolsevizmusról: „megint jön egy új hit, fiatal, barbár, a régi világok korhadt oszlopait rombolva termékenyítő és a jövő embereit üdvözítő. A régi világ imperátorai, publikánusai, rétorai és augurjai, hol megegyezéssel, hol erőszakkal megpróbálják a megegyezést és a kiegyezést. Az új hit hívei nem alkuszak. . . . a világtörténelem egy új fejezete kezdődik, de az iniciálé nem latin betű, se gót, hanem cirill!”⁴¹ A modern polgári írók e kommunista mozgalomhoz való közeledésének több összetevője van. Egyik igen lényeges ilyen hatóerőről már Magyarország külpolitikai helyzetének vizsgálata során szövegeztünk, rámutatva, hogy a nemzeti függetlenség megvédésének útjait keresve hogyan jutottak el a haladó magyar írók a Szovjet-Oroszországgal való szövetség s a szocializmus gondolatáig, s egyben a „tragikus magyarság” eszmeiségének felszámolásáig. De a marxí—lenini értelemben vett szocializmus irányába történt fejlődésüknek legerősebb indítékai az ország belső helyzetében gyökereznek. A háború utolsó esztendeiben — mint ismeretes — a modern polgári irodalom is már az érlelődő forradalmat siettetette, készítette elő. Ady Endre haladt e mozgalom élén, akinek költészetében polgári forradalmon túllépő tendenciák is hangot kaptak. S ekkorra már ebben is követte Adyt a modern irodalom nagy része: kapitalizmusellenesség és a munkásosztály küzdelmei felé bizakodással-fordulás jellemzi ezt az irodalmat ekkor. Mivel a polgári demokratikus forradalmat a munkásosztály, a néptömegek vitték győzelemre 1918. október 31-én, a modern polgári írók elsősorban annak demokratikus — feudalizmus és kapitalizmus ellenes — tendenciáit látják meg és ünneplik, mintegy saját forradalmi reményeik diadalaként. S miután a polgári forradalom kormánykoalíciójában a polgári radikálisok mellett a szociáldemokrata párt is jelentős helyet foglalt el, másrészt pedig, mivel a Károlyi-kormány programjában fontos szociális reformokat ígér, az írók jórésztében valamiféle — a kapitalizmuson túlmenő — szociális társadalom építésének illúziója él. Ezt az illúziót egyes szociáldemokrata vezetők és lapok is élesztgetik azzal, hogy a szocializmus felé haladó irányzatnak tüntetik fel a kormány reformpolitikáját, hangsúlyozva, hogy e forradalom a lehetséges fejlődés betetőzését hozta, s egyben mind élesebben támadva a kommunisták mozgalmát, amit anarchiára való törekvésnek bélyegeznek meg. Mindennek súlyát még fokozza az a körülmény is, hogy a kormánykoalíció belüli ellentétek a szociáldemokraták pozíciójának erősödésével oldódtak fel, s így a maga a kormány is mindinkább balfelé tolódott. De ugyanebben van a modern írók felelőtlenségének gyökere is, hogy midőn látják a néptömegeknek a polgári kormány politikájával való mind nagyobb elégedetlenségét és szembefordulását, s a kommunisták térhódítását a tömegek lelkeiben, és ezzel párhuzamosan a Károlyi-kormány politikai koncepciójának sorozatos kudarcait, hitelét veszíti gondolatvilágukban a kormányprogram „szocializmusába” vetett illúzió, s helyét az orosz bolsevikok és a magyar kommunisták szocialista tanai iránti érdeklődés kezdi elfoglalni. Érdekes ellentét: amikor a polgári kormányzat üldözni kezdi a kommunista pártot s börtönbe veti vezetőit, a kommunisták által hirdetett új világregd — a szocializmus — ígérete nemcsak a munkás-tömegekben lel mind nagyobb visszhangra, de a modern magyar írók jónéhányánál is.

A történelmi helyzet — fent vázolt — objektív fejlődésvonalán túl szubjektív tényező, s köztük a munkásirodalom felvilágosító tevékenysége is elősegítette egyes modern polgári írók e valóságraébredését. A *Vörös Lobogó* és a *Ma* cikkek egész sorában leleplezi a kormányprogram-„szocializmus” burzsoáziának behódoló lényegét, s helyes érvelésű színvonalas publicisztikában igyekszik bemutatni a kommunista mozgalom célkitűzéseit, elhá-

⁴¹ JUHÁSZ GYULA: Új hit. Délmagyarország 1919. III. 9.

rítva az anarchizmus-, a kultúraellenesség- és más hasonló vádaskodásokat. „Jön a bolsevizmus! — jajdulnak föl derék polgártársaink minden bunda-rablási hírre — írja Franyó Zoltán 1918 decemberében — és a pánik hidegletése dacára is elég dicséretesen megszervezett taktikával fordítják az elkeseredett közhangulatot a láthatatlan bolsevikiek ismeretlen kommunista-programja ellen, kik pedig minden szervükkel, minden szavukkal, minden agitációs eszközükkel arra törekednek, hogy az őszirózsás forradalomnak elkeresztelt politikai puccs fejtelten káoszából és anarchiájából kivezessék az országot.”⁴² Ugyanakkor rámutat, hogy „ma úgyszólván lehetetlen tiszta képet kapni az oroszországi állapotokról. Az orosz lapok hírei megcsonkítva, kiherélve, a mindeféle fajtájú és nyelvű cenzúrák kálváriáján keresztül érkehetnek csak el Magyarországra, ahol ezenfelül még maga a korrupt polgári sajtó nyirbálja meg kényé-kedve szerint a híreket.” Nagy Lajos a kommunisták kultúraellenességéről terjesztett rágalmat cáfolja meg: „Kommunista társadalomban művészek alkotásai közkinccsek, nyilvános múzeumokban vannak — írja —, sok-sok ember lelkéhez szólnak.”⁴³ Illés Béla a szellemi munkások és a szocializmus viszonyát fejtegető külön füzetet ad ki, amelyben rámutat, hogy „még a legradikálisabb polgári program sem elégitheti ki az összemberiség érdekeit” és „... az új megismerés örömeivel tesz hitet a tiszta szocialista törekvések mellett.”⁴⁴ Kassák Lajos — szintén az értelmiség megnyerése érdekében — az orosz proletárforradalomban alkalmazott terror okát magyarázva, elítéli az orosz értelmiség nagy részének magatartását, amely szembefordult a proletárdiktatúrával, s kifejti, hogy a magyar értelmiségnek nem kell terrortól tartania, ha az elérkező proletárforradalomban is becsülettel végzi munkáját.⁴⁵ De a legnagyobb hatást az értelmiséghez forduló írások közül kétségteljesen Gorkijnak a „művelt világhoz” intézett szövege váltotta ki a modern polgári írók körében a kommunizmushoz való közeledésük szempontjából. A magyar írók előtt ismeretes volt — és a polgári sajtó ezt túlnagyítva, szenzációs bolsevizmusellenességnek beállítva táalta —, hogy Lenin és Gorkij között nézeteltérések támadtak a proletárforradalom első heteiben a forradalmi terror alkalmazása körül. Éppen ezért volt különösen „megnyugtató” Gorkij üzenete: „Nem akarom tagadni — írja Gorkij —, hogy ezt az újjáépítést egy gyakorta hasztalan rombolás előzte meg. Én azonban bárki másnál jogosultabb s másoknál inkább abban a helyzetben vagyok, hogy kijelentsem: az a kulturális átalakulás, amely különösen súlyos körülmények között történik és heroikus erőfeszítést igényel, most oly terjedelmet s alakot ölt lassanként, amint eddig példátlan az emberiség történetében. Ez nem túlzás. Én, aki még röviddel ezelőtt a szovjetkormány ellenfele voltam s ma még mindig nem értek vele egyet sok dologban, ezt mondhatom: *amidőn a történetírás egykor mértegetni fogja az orosz munkások által egy év alatt teljesített munka értékét, csak csodálkozással fog adózhatni a mostani kultúr munka nagyságának.*”⁴⁶ S nemcsak a bolsevizmus kultúraellenességéről terjesztett vádakát cáfolta meg Gorkij üzenete, de — s ez igen fontos a wilsonizmus illúziójában élő magyar írók valóságárebredése szempontjából — leleplezte Wilson vezetőszerepét az Oroszország elleni intervenció szervezésében: „az Oroszország ellen vezetett támadó hadjárat vezére: Woodrow Wilson — mutat rá Gorkij —. Az orosz forradalom fátylóját, amely az egész világra veti a fényét, Lenin tartja erősen a kezében. A proletariátus s az intelligencia döntse el, ki áll hozzájuk közelebb: a régi rendszer képviselője-e, a túlélő, kultúrapusztító kisebbségi uralom képviselője-e, avagy az új szociális eszmék és érzések vezetője s tanítója, akiben minden munkásnak a testvériesült népek között való szabad munka boldogságáról

⁴² F. Z. (FRANYÓ ZOLTÁN): „Anarchia lesz!” Vörös Lobogó 1918. XII. 26.

⁴³ NAGY LAJOS: Képrablók. Vörös Lobogó 1919. I. 23.

⁴⁴ ILLÉS BÉLA: A szellemi munkások és a szocializmus. Bp. 1919. (Megjelent 1919 elején.)

⁴⁵ KASSÁK LAJOS: Agitáció. A Ma második világszemléleti különszáma. (1918. december.)

⁴⁶ Maxim Gorkij üzenete a művelt világhoz. Népszava 1918. XII. 28.

szótt szép álmai testesülnek meg?" Nyilvánvaló, hogy Gorkij üzenetének is része volt abban, hogy a haladó magyar írók — fokozatosan kiábrándulva a wilsonizmusból — Lenin tanításaihoz közeledtek, s vállalták útja követését a Tanácsköztársaság idején.

Érdekes módon tükrözi Karinthy Frigyes *Igen, vagy nem* című karcolata a szociáldemokraták és kommunisták közötti elvi viaskodásból, illetve az annak meg nem értéséből adódó problematikát. A „vörösök” és „pirosak” harca a munkásmozgalmon belül, mélyseges szkepticizmussal tölti el az írókat a társadalom felszabadításáért küzdő mozgalmak iránt, amit az egyéni jószágban, a spontán jó cselekedetekben bizva próbál valahogyan feloldani. „Én nem mondok igent és még kevésbé mondok nemet — írja —, mert igen és nem határozatlan habozás volna a határozott és egyedül bizonyos kétkedéshez képest, amit ott érzés szívedben, ha őszinte vagy magadhoz. Ezt feleld, nyugodtan és csendesén és nézz a szemükbe: még nem tudom. De miért hiszitek ti, hogy ti már tudjátok? . . . Aki ma igennel és nemmel felel, rosszhiszemű képmutató, vagy elbizakodott képzelgő.” Nem arról van szó, mintha a háború ellen oly nemesen és bátran küzdő író most háttal fordított volna a haladásnak, ellenkezőleg: önmagával viaskodva keresi az utat-módot, hogy a társadalom hasznára munkálkodhassék: „Hallom a gúnyos választ — folytatja gondolatmenetét —, persze, a gyáva entellektüel, ki csak magával törődik s nem akar részt venni a nagy munkában, hogy felszabadítsuk a társadalmat. Azt szeretné, hogy mindenki örte éljen — de ő nem akar élni senkiért . . . Hazudtok, képmutatók. Akarom a jót, hiszek a jövőben — részt akarok venni a munkában s hiszem és tudom, hogy részt veszek benne — de nem közvetlenül fogok hozzá, mint ti, akik az utcán tolongtok és kiáltóztok. . . Nem álátom magam azzal, hogy ismerem az utat Gileád felé — de nem hiszem el nektek se, hogy ismeritek. Ámha igaz, hogy szerettek az embereket, hogy fáj nektek, ami másnak fáj, hogy gyűlöltek mindent, ami gonoszság és zsarnokság és kényszer — ha megvan bennetek a *jónak principiuma* — akkor nem is kívánom tőletek, hogy biztosan tudjátok, hol van az üdvösség a kommunizmusban, vagy a szociáldemokráciában. Akarjátok a jót külön-külön és cselekedjétek ott, ahol álltok . . . ha így cselekesztek, *közvetve* részt vesztek a társadalom felszabadításában . . .”⁴⁷ A proletárforradalom győzelme — ami a két munkáspárt egyesülését is meghozza — adja vissza Karinthy bizodalját a társadalmi mozgalmak, a forradalmak célravezetőségében, hiszen e cikkében is, minden kétkedése ellenére is szubjektív érzésében forradalmárnak vallja magát: „De ha úgy értitek a forradalom szót, hogy jót akartok cselekedni az emberekkel, akkor büszkén vallom: forradalmár vagyok” — írja. A Tanácsköztársaság intézkedései bebizonyították előtte, hogy a proletárdiktatúrában megvan „a jónak principiuma”, ezért állt most már ő is tollával a kommunista eszmék szolgálatába. Hogy a két munkáspárt egyesülése mily nagy pozitív hatással volt a modern polgári írókra, Biró Lajosnak a Tanácsköztársaságot köszöntő írása is bizonyítja: „külön örömmel és elégtétellel kell megállapítani — írja —, hogy ez az átalakulás egyúttal meghozta a munkáspártok összeolvadását. A proletárdiktatúra meghozta a proletárok egységét. Ez nagy érték; mindenképen megóvandó eredmény; a rendnek, az átalakulás termékenységének, az új termelő rend hatékonnyá tételének legfőbb biztosítója.”⁴⁸ Közismert, hogy a kommunista- és szociáldemokrata párt egyesülése a proletárdiktatúra hatékonysága szempontjából hibásnak bizonyult⁴⁹, kétségtelen azonban, hogy a modern polgári írók proletárforradalmat igenlő eszmei fejlődésének ez is egyik emelője volt.

Természetesen vannak a fentebb vázolt fejlődésvonaltól eltérő jelenségek is a modern polgári irodalomban. Legjelentősebb ezek közül Szabó Dezső súlyos ellentmondásokkal teltett állásfoglalása, amelyben antikapitalista, sőt újabb forradalmat váró tendenciák a faji mítosz hirdetésével, vagy a krisztianizmus szenvedés-filozófiájával keverednek. Ady

⁴⁷ KARINTHY FRIGYES: *Igen, vagy nem*. Pesti Napló 1919. III. 2.

⁴⁸ BIRÓ LAJOS: Magyar Tanácsköztársaság. Világ 1919. III. 22.

⁴⁹ Vö. A magyarországi munkásmozgalom 1917—1919. A Magyar Tanácsköztársaság. Bp. 1958. 72.

tanulmányában⁵⁰ például jellemző képet fest a polgári forradalom zsákutcájáról: „A haladó költőt azzal üdvözölték a megváltozott viszonyok emberei, hogy íme, elérkezett az ő forradalma. Vajon nagy sötét zemei mit mutattak e szavakra? Az egyéni verseny féktelenebb, a fertelmes tőke több kezű, mint valaha. Pannónia barátja még arcátlanabb vidámsággal csörtet. És az Ady forradalma? Kijátszott milliók fojtott dühe morajlik.” Ugyanakkor a magyar fajiság reprezentáns költőjének rajzolja Adyt e tanulmányában, az urat és parasztot magába ölelő „egyetemes magyarság” — valójában az úri magyarság — prófétás költőjének, akinek forradalmiságában a „korban és hazában” hontalanná vált faj „tragikus önmaga ellen fordulása” fejeződik ki. Egyik novellájában⁵¹ pedig lefesti az *igazi forradalomra* készülődő szegényemberek, köztük az Oroszországból hazatért katonák kommunistákkal rokon-szenvező eszmevilágát, „bolsevista forradalomra” való törekvését, de olyképpen ütközteti össze e forradalmi világfelfogást a különböző nacionalista és liberális nézetekkel, hogy az teljesen elsikkad a zavaros ideológiai tömkelegében, és a krisztianizmus szenvedés és halál előtti „egyenlőségébe” oldódik a novella végén. Forradalmian radikális és ellenforradalmi ideológiák ellentmondása még tovább mélyül Szabó Dezső írásaiban a Tanácsköztársaság idején, s már a proletárdiktatúra alatt fokozatosan ellenforradalmivá billen át egész gondolatvilága. Írásainak radikális antikapitalizmusa — ellentmondásosságával együtt — a forradalom hívének mutatta Szabó Dezsőt a polgári demokratikus forradalom idején, de még a Tanácsköztársaság elején is⁵² a kortársai előtt, ám ugyanakkor már ezekben az írásokban is lényegében benne van mindaz a gondolati mag, amit később, az ellenforradalmi Magyarország faji ideológiája és „kapitalizmus és szabad verseny”-ellenes szociális demagógiája merített Szabó Dezső akkorra már kiteljesedett ellenforradalmi gondolatvilágából. De Szabó Dezső példája, s általában a modern polgári irodalom proletárforradalomba torkolló fejlődés-vonalától eltérő jelenségei néhány kisebb írónál — az egyes kispolgári rétegek ellenforradalmi érlelődését jelző — kivételek csupán, és semmit sem változtatnak ezen irodalom fővonalának fentebb megrajzolt képén.

A modern polgári írók — eddigiekben vázolt — eszmei fejlődését az 1918 végétől mindjobban mozgolódó ellenforradalom nyílt szervezkedése is siettette. A haladó közvélemény előtt mind nyilvánvalóbbá válik ekkor, hogy a kormány elnéző politikája a szervezkedő ellenforradalommal szemben a munkásosztály feladatává teszi a forradalom megmentését, az ellenforradalmi megmozdulások szétverését. „Megőrültek ezek? — írja például a *Déli Hírlap* 1919 januárjában.⁵³ — Hát azt hiszik, hogy vérfürdők és katalizmák után az emberiség azzal becstelenti meg önmagát, hogy hátrafelé megy és nem előre? Hát azt hiszik, hogy a sovinizmusnak, az osztályuralomnak és a frázisokkal kendőzött, álhazafiságnak és mindannak, ami vesztüket és az ország pusztulását előidézte, — a világháború borzalmai után lesz még, vagy lehet még egyszer létjogosultsága? Hová vihet mindez? Csak polgárháborúba.” A helyzet súlyosságát elemzi és az ellenforradalom letörését sürgeti Magyar Lajos több cikkében is: „Ma már ott tartunk — írja —, hogy a napilapok közül mindössze három újság áll a forradalom vívmányai alapján, míg a többi lapok az álcázott vagy nyílt ellenforradalmat csinálják. Az újságírók elkeseredve, kétségbeesve látják ezt... Itt a forradalom fuldoklik, néma, nem ordíthat fel, nem mondhatja el a maga igazságait, míg az ellenforradalom briliánsan összehangolt koncerten játszik. Soha a világtörténelemben nem volt abszurdabb, betegesebb, nyomorultabb helyzet... Ez a rettenetes helyzet roppant konvulziókra fog vezetni, mert a reakció nem tűri a forradalom értékmentő, átalakító munkáját.”⁵⁴ Egy másik

⁵⁰ SZABÓ DEZSŐ: A két forradalmi költő. Ny. 1919. II. 16—III. 1.

⁵¹ SZABÓ DEZSŐ: Scholtz Mihályné ítélete. Ny. 1919. III. 16.

⁵² SZABÓ DEZSŐ: Az egész emberért. Nyugat, 1919. IV. 1. — E kérdés részletes tárgyalását l. NAGY PÉTER: Szabó Dezső indulása. Bp. 1958.

⁵³ A bolsevik veszedelem elmúlt. Déli Hírlap, 1919. I. 23.

⁵⁴ MAGYAR LAJOS: A forradalmi sajtó. Az Ember 1919. I. 28.

írásában rámutat, hogy a magyar ellenforradalmárok „a nemzetközi reakció felé kacsintgatnak”, s kifejezi azt a meggyőződését, hogy viszont „a dolgozó polgárság hatalmas rétege . . . azt vallja, hirdeti, hogy az új világ megszületését nem szabad vértengernek . . . jelezni. Az új világba minél több életet, értéket kell átmenteni.”⁵⁵ Az ellenforradalmi mozgolódásokban rejlő veszedelemre figyelmeztet Biró Lajos is: „aki úgy érzi . . . hogy a haza és a magánjávaiból még van veszteni valója, az segítsen torkon ragadni minden ellenforradalmi kísérletet, amíg késő nincs, a jó Isten szerelmére. Mert ha az ellenforradalommal a forradalomnak kell elbánnia, az súlyos és keserves leszámolás lesz, borzalmas a legyőzöttek, kínos a győzők és fájdalmas gyász mindnyájunknak.”⁵⁶ A február eleji székesfehérvári ellenforradalmi megmozdulásra válaszul Biró Lajos a forradalmi terror alkalmazásának felidézésével. Juhász Gyula is publicisztikai cikkben reagál a „magyar Vendée”, a székesfehérvári ellenforradalom megmozdulására: „A forradalomnak — írja —, a győztes magyar forradalomnak legnagyobb ellensége az a bizonyos józan konzervativizmus, amelyről annyi hízelgő hazugságot írtak össze az álnépiesek . . . nagybankosok és nagybirtokosok öröme.”⁵⁷ Szépirodalmi formában leginkább Nagy Lajos szállt szembe az ellenforradalom mozgolódásaival csipkelődő, gúnyoros hangú, az ellenforradalom reakciós eszmeiségére rámutató szatirikus karcok között.⁵⁸ Az ellenforradalom nyílt szervezkedése és a kormány elnöző politikája, tehetetlensége vele szemben a felháborodás óriási hullámaival váltotta ki a munkásosztályban s haladó polgári-kispolgári körökben is; egyben azt is bizonyította, hogy csak egy komoly erő van, amely szembe tud szállni a reakció, a tegnapi urak kísérleteivel: a munkásosztály. A proletariátus azonban már a forradalom továbbviteléért küzdött, ezzel összekapcsoltan készült leszámolni a reakció bázisaival, s ez odavezetett, hogy a polgári forradalom talaján megállapodni lehetetlen volt már: nem a polgári-, vagy szocialista forradalom kérdését tette fel immár a történelem, hanem a szocialista forradalom vagy ellenforradalom választója elé állította a magyarságot. Keskeny hegyszerinchez hasonlítható a polgári forradalom ekkor, az odaérkezett vándor huzamosabb ideig nem bír megállapodni rajta: vagy felfelé tör, tovább, a magasba, vagy menthetetlenül visszacsúszik a mélybe. S természetes, hogy e helyzetet felismerve, a modern polgári írók a magasságot, a szocialista forradalmat választották az ellenforradalom rémképével szemben.

Az eddigiekben vázolt okok és körülmények a szükségszerűség erejével sodorták a modern polgári irodalom javát-egészét a Tanácsköztársaság elfogadásáig s célkitűzéseit írói szolgálatáig. A proletárforradalom felrészítő vért vitt a nemzet szerteágazó ereibe és egy új életforma távlatát nyitotta meg a magyarság előtt, s egyben egyetlen erőnek mutatkozott, amely a nemzeti függetlenség megvédését vállalni tudja, hogyne csatlakoztak volna hozzá lelkesen a haladó magyar írók. Két újabb tényező azonban fokozta lelkesedésüket és egyértelműbbé tette csatlakozásukat a forradalom kirobbanása pillanatában: a proletárforradalom vérontás nélküli győzelme, és a Tanácsköztársaság művelődési programja és politikája. Lenin világította meg, mekkora „erkölcsi győzelmet” jelentett Szovjet-Oroszország számára, hogy Magyarországon erőszak nélkül, vérontás nélkül győzött a proletárforradalom.⁵⁹ Még fokozottabb erkölcsi győzelmet jelentett ez idehaza, az ország színe előtt a magyar kommunisták számára, akik köré vértengert varázsoltak még napokkal előbb is a burzsoá és ellenforradalmi sajtó hírverései. Őszinte szavakkal váll erről Kóbor Tamás a Tanácsköztársaság első napjaiban: „S legföllebb egy pillanatra hőkkenünk meg, jólesően a kommunista rendet és munkát hirdet s a nagy rablók mellett a kis tolvajokat is megfe-

⁵⁵ MAGYAR LAJOS: A kommün évfordulója. Világ 1919. III. 18.

⁵⁶ BIRÓ LAJOS: Székesfehérvár és Bern. Világ 1919. II. 5.

⁵⁷ JUHÁSZ GYULA: Vendée. Délmagyarország 1919. II. 12.

⁵⁸ Legjellemzőbb ilyen szatíra NAGY LAJOS tollából: Az ébredő magyar. Április 1919.

II. 5.

⁵⁹ Lenin beszéde az OK(b)P VIII. kongresszusán 1919. III. 23-án. Lenin Magyarországról. Bp. 1954. 76.

nyíti. Rémképzeteink a vörös terrortól mást mutattak, égnek meredt tőle a hajunk. De nem így van, hála Istennek. S eszünkbe sem jut már, hogy másképp képzeltük. Mi boldog pestiek!"⁶⁰ BÍRÓ LAJOS is kiemeli az „új utat” köszöntő írásában, milyen „öröm volt, hogy a proletárdiktatúra itt egyetlen csepp vér kiontása nélkül született meg.”⁶¹ S ez természetes is: nagy belső megnyugvás volt az írók számára, hogy azt az új világot, amit álmaikban „lehetőleg tisztán, vértelenül, becsülettel, emberséggel”⁶² akartak felépíteni, a szó szoros értelmében így építhették. Ugyanígy megnyugvást hozott számukra — s fokozta lelkesedésüket —, hogy a Tanácsköztársaság kulturális és irodalmi programja magába foglalta mindazt a progresszív követelést, amit a haladó kultúra s művészet legjobbjai állítottak fel, inkább csak vágyként, a mostohább időkben. Már az első intézkedések ezen a téren szemléletesen bizonyították, hogy a proletariátus forradalma nem megsemmisíti a szellemi értékeket, ellenkezőleg, a nemzeti kultúra soha nem látott felvirágzását segíti elő. S ez egyszerűen feloldotta a kultúra és szocializmus dilemmáját, ami már Heine óta vissza-visszatérő jelenség az irodalomban. Évtizeddel a forradalom előtt Ady Endre már elvetette ezt, mint áldilemmát, s a kultúra felemelését is a munkásosztálytól remélte: „Éhe kenyérnek, éhe a Szónak, Éhe a Szépnek hajt titeket” — írta a proletariátusról.⁶³ Általában azonban még azok a haladó írók is féltették a kultúrát a proletariátus forradalmától, akik különben rokonszenveztek küzdelmeivel. E féltés még a polgári demokratikus forradalom idején született írásokból is nem egyszer kiérzik. KAFFKA MARGIT például — aki ekkor már szocialistának vallja magát —, a „remélt és boldog új világ új rendjében” az írók helyét keresve azt is felveti, hogy „ha a születő új rend szelleme sokallan a termésünket s egyéb munkákban vélné hasznosítani emberi képességeinket, — úgy engedtessek majd meg magunkban, szabad időkben, titkon farigcsálni dalon vagy történeten babrálni formán, irkálni rajzon, zöngicsélni halk muzsikán . . .”⁶⁴ De kiérzik a féltés JUHÁSZ GYULÁNAK az európai kultúra válságával foglalkozó írásából⁶⁵ is, s MÓRA FERENC, GÁBOR ANDOR és mások akkori megnyilatkozásaiból szintén kihallatszik. Most nemcsak hogy feloldódik a kultúra féltésének érzete, de számos író lelkesen részt is vállal — e művelődési program alapján — a Tanácsköztársaság kulturális nevelőmunkájából.

A modern polgári íróknak — a körülmények folytán — igen radikális eszmei fejlődése a polgári demokratikus forradalom idején, valamint a proletárforradalom kirobbanásának kedvező körülményei eredményeképpen a modern polgári irodalom jó része a Tanácsköztársaság első pillanatában eszmeileg érett volt a szocializmus befogadására és érzelmileg is telítve volt az új világrend ígézetével. Ennek következtében ez az irodalom — amely legjelentősebb képviselőiben irodalmunk *fősodrá*t alkotta — nagy lendülettel torkollott a Tanácsköztársaság irodalmába, ami azt jelentette, hogy nem volt szükség „várakozási időre”, hanem a mellé magasodó munkásirodalommal együtt — amely szárnyakat kapott a proletárdiktatúrában — egész haladó irodalmunk *azonnal* hozzákezdett az új, szocialista realizmus *elemei* nemzeti irodalom kimunkálásához. Ez azt is jelentette, hogy a szocialista realizmus *elemei* nem periférikusan csupán, de irodalmunk középpontjában, fővonalában kezdhettek kibontakozni, hogy a szocialista szellemű irodalom létrehozása vált a magyar irodalom továbbfejlődésének központi kérdésévé. Példákkal illusztrálva, mindez azt jelentette, hogy MÓRICZ ZSIGMOND írta túlradó lelkesedéssel a Tanácsköztársaság első napjaiban: „Jó és szép világ. Legszebb minden világok között: emberi világ”; hogy BRÓDY SÁNDOR vallotta hittel: „Ez a nekem való idő és ez a szindaraboknak való idő”; hogy TÓTH ÁRPÁD öntötte versbe az emberekben élő megváltozás, megtisztulás vágyát: „És a magad képére gyúrnj át minket” és BABITS

⁶⁰ KÓBOR TAMÁS: Pesti kis tükör. Az Ujság 1919. III. 23.

⁶¹ BÍRÓ LAJOS: Az új út. Világ 1919. III. 23.

⁶² JUHÁSZ GYULA: Békesség. Délmagyarország 1918. XI. 7.

⁶³ ADY ENDRE: Csák Máté földjén. Népszava 1907. V. 9.

⁶⁴ KAFFKA MARGIT: Lelkes dolgoknak lelkesültjei. Pesti Napló 1918. XII. 8.

⁶⁵ JUHÁSZ GYULA: Az európai kultúra válsága. Délmagyarország 1919. I. 23.

Mihály fejezte ki versében a magyarság bizodalját, hogy „ember lesz és újra fiatal”. Azt jelentette, hogy Juhász Gyula véste költeményével a Munkásotthon homlokára „Piros zászlónak a reményt”; Móricz Zsigmond bizonyított riportjaival a szövetkezetek életrevalósága mellett és Krúdy Gyula örökítette meg a szegény gyerekek örömét a proletárhatalom által számukra tündérkertté varázsolt Margitszigeten. Hogy az Írói Direktóriumban a kommunista és más munkásírókkal együtt Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Osvát Ernő, Bíró Lajos és Szini Gyula irányította a magyar irodalom szervezeti életét. És azt jelentette, hogy a magyar irodalom akkor élő legnagyobb alakja — Móricz Zsigmond — magyarázta meg máig is érvényesen, mi állította az írókat, művészeket a Tanácsköztársaság mellé: „Ha művész vagy, nem kell emberi hiúságok előtt megnyomorodnod; ha tudós vagy, nem kell a kenyérharc sekélyességében vergődőd; ha munkás vagy, nem kell a kizsákmányolás géprezszése valódnod. Bármi vagy, követheted életed belső parancsát: ember lehetsz...”⁶⁶ Irodalmunk élgárdája is így írt, vallott, lelkesedett a proletárdiktatúra mellett.

Munkásirodalom

I

Míg a modern polgári irodalom objektíve az újabb forradalom érdeklődését tükrözi s maga eszméileg felkészül rá, a munkásirodalom — különösen annak jelentősebb része, a *Ma* s az *Internationale* — már a proletárforradalmat készíti elő, ez legfőbb sajátossága a polgári demokratikus forradalom idején. Nacionalista hangok csak elvétve fordulnak elő a munkásirodalomban, inkább csak egy-két szociáldemokrata költő versében, de jellemző, hogy ezek sem a *Népszavában*, hanem valamelyik polgári lapban látnak napvilágot.⁶⁷ Gyakoribb jelenség viszont a szociáldemokrata irodalomban az a szemlélet — amit egyes szociáldemokrata vezetők hirdettek elsősorban —, hogy a kormány radikális réformprogramja a „szociális Magyarországot” valósítja meg, vagy ahogyan egyes lapok írták, az országban „szociáldemokrata köztársaság” van. Az e szemléletet tükröző irodalmi alkotások objektíve azon burzsoá és jobboldali szociáldemokrata tendencia elterjesztését segítették irodalmi eszközökkel, amely a polgári forradalmat a lehetséges fejlődés betetőzésének hirdette, s minden ezen túllépni akaró megmozdulást, s elsősorban a kommunisták ilyen irányú fellépését anarchiának, „a forradalom veszélyeztetésének” bélyegzett meg. Persze, magában ebben az irodalomban alig találunk kommunistaellenes hangot, inkább csak a kormány reformintézkedéseinek dicsőítését, a megelégedettség hangulatának szertesugárzását. Csizmadia Sándor például így énekl meg — 1919 márciusában — a polgári forradalom reformeredményeit: „Megérkezett a nép várvárvát világa... Nagy időkre szóló nagy feltámadás van.”⁶⁸ De miként a modern polgári irodalom fejlődésútjának felvázolásánál, a munkásirodalomban is azokat a pozitív vonásokat, összefüggéseket keresi e tanulmány elsősorban, amelyek az egyes íróknak az új forradalom irányába tett eszmei előrelépését tükrözik, s amelyek ennél fogva a proletárforradalom útját is egyenetlik az irodalom hatóerejével. Ilyen hangokat a szociáldemokrata irodalomban is találunk, s bár a munkásirodalomban — bizonyos mértékig — a *Vörös Lobogó*, de elsősorban a *Ma* és az *Internationale* segítette hatékonyan a proletárforradalom előkészítését a lelkekben, egyes szociáldemokrata írók ilyen irányú eszmei

⁶⁶ A példákhoz felhasznált idézetek: MÓRICZ ZSIGMOND: Új közönség. Az Ember 1919. IV. 1. — BRÓDY SÁNDOR: A drámának való idő. Színházi Élet 1919. IV. 6. — TÓTH ÁRPÁD: Az új Isten. Ny. 1919. IV. 1. — BABITS MIHÁLY versét közli: Szabad Nép 1956. VIII. 5. — JUHÁSZ GYULA: A munkásotthon homlokára. Délmagyarország 1919. VII. 15. — MÓRICZ ZSIGMOND e riportjait l. PH 1919. IV. 15., 16. és 17. — KRÚDY GYULA: Szegény gyerekek a szigeten. Az Érdekes Ujság 1919. V. 1. — Az Írói Direktóriumról l. PH 1919. V. 13. — MÓRICZ ZSIGMOND: Tőke. Pesti Futár 1919. IV. 4.

⁶⁷ Ilyen nacionalista hangütésű vers például: PETERDI ANDOR: Sirjak talán? PH 1918. XII. 25.

⁶⁸ CSIZMADIA SÁNDOR: A kápolnai föltámadás. Néplap 1919. III. 2.

fejlődése s irodalmi munkássága szintén jelentős. Farkas Antal már a polgári demokratikus forradalom első napján az orosz és magyar nép sorsközösségét emeli ki a hazatérő orosz hadifogyót búcsúztató versében s rámutat, hogy „Hová te mégy, Utóbb-elébb A mi utunk is, meglásd, arra megy.”⁶⁹ Várnai Zseni a népek összefogásának, az emberiség kiteljesítésének szép gondolatát hirdeti, mintegy szembefordulva az ellenforradalmi és burzsoá sajtó nacionalista hangulatkeltésével.⁷⁰ Révész Béla figyelmezteti a proletariátust: „Proletártestvérem, aki magadhoz szorítod a fegyvert, ki ne engedd a kezedből!”⁷¹ s a munkásosztály életre elhivatottságának hitét, optimizmusát hinti szét. Bresztovszky Ede, a polgári demokratikus forradalom kulturális feladataival foglalkozva kifejti, hogy „különösen fontos érdeke az ország kulturális viszonyainak gyökeres megváltoztatása a szociáldemokrata munkás-ságnak, amely a polgári forradalom vívmányaival csak ideig-óráig érheti és éri is be s amely a legelső alkalmas időpontban sorompóba lép a társadalmi rend gazdasági alapjainak megváltoztatása érdekében.”⁷² S a nagyarányú kulturális elmaradottság felszámolását sürgetve, cikke befejezésekor ismét felveti az eljövendő szocialista társadalom perspektíváját, bár — s ebben már reformizmusa húzódik meg — azt távolinak, csak később kiküzdhetőnek gondolja: „A forradalom új Magyarországa csak akkor lehet igazán értékes számunkra — írja —, ha a kultúra Magyarországon is lesz, — a jövő szocialista Magyarországhoz pedig a kultúra mai Magyarországon át vezet a legbiztosabb út.” Új világ készülődését látta fja meg Bodrogi Zsigmond is versében:

Uj tüzek gyulnak, izzanak a légben
S a szélsodort, szított szikráival
Uj viharok tüze szállong elébem.
És szállnak, szerteszállnak a világon...
A gyilkos réginek hamva fölött
Uj világ csillogását, fényét látom.⁷³

Jelentős új — és pozitív — vonás a szociáldemokrata irodalomban, hogy — miként a politikában is a Szociáldemokrata Párt a falu felé erőteljes fordulatot tesz s megkísérli helyrehozni korábbi mulasztásait a parasztság körében kifejtett agitációt illetően — az írók egyrésze a magyar falu felrázását, a város és a falu, a munkásosztály és a parasztság egymásra utaltsága gondolatának terjesztését vállalja. Munkásságukat elősegíti, hogy 1919 januárjában a párt átveszi a Földmunkások és Kiszgazdák Országos Szövetségének hetilapját, a *Világszabadságot*, amely ettől kezdve rendszeresen hozza egyes szociáldemokrata költők verseit,⁷⁴ márciusban pedig kifejezetten szépirodalmi folyóiratot is indítanak *Pirkadás* címen⁷⁵ „a nép számára”. Elsősorban Benjámín Ferenc, majd Farkas Antal versei s publicisztikai írásai érdemelnek figyelmet a *Világszabadságban*, amelyek — különösen a Tanácsköztársaság idején — közvetlen agitatív hatásukkal jelentős pozitív szerepet töltenek be. (A *Pirkadásból* csak egyetlen szám jelent meg.) Benjámín Ferenc „kemény cselekvésre” buzdítja a „Föld

⁶⁹ FARKAS ANTAL: Iván hazamegy. Népszava 1918. XI. 1.

⁷⁰ VÁRNAI ZSENI: Ember... Népszava 1918. XII. 25.

⁷¹ RÉVÉSZ BÉLA: Proletártestvér. A Nép Katonája 1919. II. 18.

⁷² BRESZTOVSZKY EDE: Kulturális politika és a magyar forradalom. Szocializmus 1918. XI—XII.

⁷³ BODROGI ZSIGMOND: Uj tüzek. Népszava 1919. III. 9.

⁷⁴ A Világszabadság 1919. I. 21.-től „A szociáldemokrata földmunkások és kiszgazdák politikai lapja” (hetilap), szerkeszti TAKÁCS JÓZSEF, főmunkatárs CSIZMADIA SÁNDOR. A Tanácsköztársaság idején „A szocialista földművesek lapja”, IV. 1-től napilap.

⁷⁵ Pirkadás „Szépirodalmi és társadalmi folyóirat a nép számára”. Főszerkesztő CSIZMADIA SÁNDOR, társszerkesztő TAKÁCS JÓZSEF.

népeit", s éberségre inti a reakciós erők visszahúzódo szándékaival szemben 1919 márciusában:

Viszi szét a dicső piros zászló
Az országban a sok szent ígét.
Minden igaz embernek szívében
Forradalmi nemes eszme ég.
Akarnák még megcsalni a népet,
Félrevezetnék még a gazok...
Hogy új törvény legyen úr a földön,
Föld népei, most vigyázzatok!...⁷⁶

Közvetlenül a Tanácsköztársaság előtt március forradalmi idusát idézi versében; igaz, csak halk lázadással, de utal az osztályellentétek kibékíthetlenségére, s felvillantja a harcot „Míg szebb világot a nép nem teremt.”⁷⁷ Művészi szempontból nem jelentékenyek ezek az írások az kétségtelen, agitatív hatásuk ezért legfeljebb pillanatnyi lehetett, de tükrözik egy szándékában szocialista irodalom megteremtését akaró sajátos eszmeiségű írógárda belső gondolat és érzésvilágát s annak fejlődését, ami akkor is fontos, ha később, a megvalósuló szocialista irodalom e szándékon túl mást aligha vehet át kezükből.

Sokkal radikálisabban, s bizonyos mértékig a szociáldemokratizmussal szembefordulva érzékelteti és segíti a proletárforradalom érkezését a Vörös Lobogó.⁷⁸ Cikkje során át száll szembe a reakció kommunistaellenes rágalmaival, s a lap szemlélete — ha olykor anarchisztikus vonással tarkítva is, ami az akkori körülmények közepette szinte a forradalmiság velejárója — gyakran a kommunisták eszmevilágához való közelséget mutat. Franyó Zoltán például így érvel a bomlás, az anarchia rémét felidéző kommunistaellenes támadásokra: „Anarchia lesz! — ez a vészír jár szájról-szájra Budapesten az ennek nyomában feltámadó félelem sápasztja el a szíveket és reszketteti meg a csekkfüzeteket ama milliomosaink zsebében, kik a világháború Hinterlandjában folytatott szívós offenzívával és vakmerő átkarolásokkal magántulajdonukba hódították a közvagyont. 'Jön a bolsevizmus!' jajdulnak föl derék polgártársaink minden bunda-rablási híre...” — írja, s rámutat, hogy most van anarchia, „mert a nemzetiszínű kokárdákon és az államtitkári kinevezéseken kívül az anarchia volt az egyetlen pozitív eredmény”, amely a polgári forradalom „virágözönéből kihajtott”. „És hogy ennek az anarchiának kitekerjük a nyakát, az öntudatos szervezett munkásság fegyelmezett kezeiben szeretnők mielőbb látni a hatalmat” — követeli végül cikke befejezésében.⁷⁹ A magát szocialistának valló Nagy Lajos eszmevilágát e lapban írt publicisztikai cikkei tükrözik a legjellemzőbben. Egyik írásában a burzsoázia álszent kommunistaellenes gyűlöletéről gúnyosan rántja le a „humanista” leplet: „A kommunistáknak semmi közük sincs a fosztogatáshoz. Ezt tudhatnák a polgárok, ha tudni akarnák s ha nem kapnának a forradalommal szükségképpen velejáró gyilkoláson és rabláson, hogy azokat kijátszhasák a forradalom s a forradalmárok ellen. Irtózik az érzelmesszívű polgár az embervértől, nemcsak a kegyetlenségektől, hanem még a durvaságtól is, minek az? — sopánkodik, — istenem, embervér, nem volt elég a szörnyűségekből? Annyira irtózik a polgár a kegyetlenségtől, hogy indulattól lihegve kívánja, követeli a kommunista forradalmárok

⁷⁶ BENJÁMIN FERENC: Föld népei!... Világszabadság 1919. III. 12.

⁷⁷ BENJÁMIN FERENC: Március. Világszabadság 1919. III. 19.

⁷⁸ Vörös Lobogó „Politikai és kritikai hetilap”, szerkeszti FRANYÓ ZOLTÁN. Indul 1918 december végén. Párthoz, szakszervezethez nem tartozó, de a munkásmozgalmon belül álló — anarchisztikus vonásokkal színezett — lap. Legfontosabb munkatársai: NAGY LAJOS, MÁCZA JÁNOS, s a fiatal MÁRAI SÁNDOR.

⁷⁹ F. Z. (FRANYÓ ZOLTÁN): „Anarchia lesz!” Vörös Lobogó 1918. XII. 26.

elfogatását és a legirtózatosabb kínok közt való elpusztítását.”⁸⁰ Egy másik karcolatában a kávéosok sztrájkját írja le, akik „öntudatra ébredtek, nem akarják túrni tovább a kizsákmányolást.” S lefestve a kapitalista kávéháztulajdonosok embertelenségét, akik „fenyegetőztek, sirtak, kalkuláltak — és hazudtak”, mert a „tőkés mindig hazudik, amikor a profitját kell igazolnia és megvédelmeznie”, szétosztatja a tőkés jövedelemkorlátozásába vetett illúziókat, mintha az változtathatna a tömegek nyomorúságán: „... de tudni kell előre — írja —, hogyha az alkalmazottak jövedelme emelkedni fog, emelkedni fog — nagyobb arányban — a kávéosok profitja is. Mert jó szociáldemokraták, majd tapasztalni fogjátok, hogy a szociáldemokrácia eszközeivel a tőkés meg nem rendszabályozható; amíg tőkés termelési rend van, addig a tőkésnek meglesz a maga embertelenül magas profitja.”⁸¹ A proletárforradalmat várja, készíti elő Nagy Lajos már a polgári demokratikus forradalom idején.

Igen jelentős tevékenységet fejtettek ki a *Ma* írói és művészei a polgári forradalomnak szocialista forradalommal való átnövészése érdekében. Cikkek és versek, felhívások, előadások, s rölpap-szerű „világszemléleti különszámok” során át kiáltják, magyarázzák és bizonyítják a munkásoknak, az utcák népének, hogy a polgári kormány reformpolitikája — bárhogyan elküldösítik ezt még egyes szociáldemokrata vezetők is — a kapitalizmus talaján áll, s ezért nem hozhat igazi szabadságot, jólétet a nép kívánsága szerint; hogy mindezért túl kell lépni a polgári forradalom eredményein, folytatni kell a forradalmat egészen a szocialista világtrend megalkotásáig. Már 1918 novemberében kiáltványt bocsátanak ki, melyben *kommunista köztársaságot* követelnek: „Emberek! — írják benne többek között — Akikben a józan, öntudatos agyvelőt még nem fertőzte meg ez a mai kapkodó, nacionalista sakálkodás, akik nem az üres jelszavak apostolaiért téptétek le magatokról a király csukaszürkéjét, Nektek látnotok kell, hogy a ti sorsotokon csak ti, kiharapott mellű proletárok, csak ti, agyon-dolgoztatott páriák segíthettek!

Vigyázzatok! Nehogy a mai célbabontakozás egy modernebb formákba öltöztetett továbbléte legyen a régi militarista imperializmusnak! Mi tehát már most a jobb gazdasági és politikai alapokat kereső életetek egyetlen és legcélszerűbb kivezető perspektívájaként felragyogtatjuk elétek a kommunista köztársaságot. Mert mi az emberi társadalom legszelebb szabadságformáit akarjuk és ezért a világ proletariátusának testvéri egymásra köszöntését hirdetjük. De vigyázzatok! Mert ezzel szemben a mai tarthatatlan világtrendet egy utolsó erőfeszítéssel a forradalom cégérezése alatt akarja majd megmenteni a kapitalista világtrend.”⁸²

„Az élet bolondul. Ami volt, az már nincs, de vigyázzatok, mert ami még nincs: a jelen két balkezeiben a voltat ácsolhatja fölénk” — figyelmeztet Kassák Lajos is a művészetért szót emelő Kiáltványában.⁸³ Irányzatukat a néptömegek harcával azonosítja ebben az írásában: „mert vér a vérünk a tömegével, akié a hólnap...” — írja, s kijelenti: „nem egy uralkodó osztály szórakoztatói és nem a lázadó tömegek nyugalomba fertőzői, hanem a leggyötörtebb fizikai munkásokkal együtt fanatikus szóvivői vagyunk egy új, szabad emberi közösségnek.” Ennek megfelelően utasítja el az öncélú formajátékot: „Mert dögöljön az az új forma, amely csak azért új, hogy a régi lényeket takargassa! A MA művészete a korszerű erő világszemléletes új művészete. Aki fiatal művészek hozzánk jelentkeznek, azok már nemcsak új formát, hanem öntudatos szocialista világszemléletet is hoznak magukkal.” *Tovább a magunk útján* című programcikkében⁸⁴ — 1918 decemberében — még élesebben bírálja a polgári forradalom eddigi megtett útját s rámutat, hogy csak a szociáldemokratiz-

⁸⁰ NAGY LAJOS: Képrablók. Vörös Lobogó 1919. I. 23.

⁸¹ NAGY LAJOS: A kávéos. Vörös Lobogó 1919. III. 14.

⁸² Kiáltvány kommunista köztársaságért! Ma első világszemléleti különszáma. (Megjelent 1918 november közepén.)

⁸³ KASSÁK LAJOS: Kiáltvány a művészetért! Ma első világszemléleti különszáma.

⁸⁴ KASSÁK LAJOS: Tovább a magunk útján. Ma, 1918. XII. 20.

muson túllépve győzhet a proletariátus forradalma. „Ma már tisztán látjuk a magyar forradalom eredményeit — írja — és ezekkel az eredményekkel a legnehezebb erőpróbát vette magára az öntudatos proletárság. Október harmincadik éjszakája egyidőre tompára verte az egymás ellen feszült osztályerő éleit és nyeregbe segítette az emberi társadalom leggerinc-telenebb rétegét a kapitalista polgárságot.” „... A mulasztással ezért a szociáldemokrata pártot kellene vádolnunk, ha nem ismernénk a beskatulyázott programját, amely (szerinte egyelőre) nem az új társadalmi lényeg, hanem a mai helyzet megjavítását igényli; vagyis beérkezik a polgári radikalizmusban. Látjuk, nyolcvan százalékban teljesültek a szociáldemokrata ideálok. Annak a forradalmi tömegnek tehát, amely a maga osztályhelyzetével tisztában van és ezt azt előbbre akarja segíteni legelőször is a saját pártja, az alkotásra érett időből kiesett szociáldemokrata párt programkereteit kell szétfeszítenie. Meg kell mutatnia, hogy ez a párt a kompromisszum jegyében dolgozik és kivívott eredményei nem a forradalmi proletariátus eredményei, hanem könnyű forma váltogatás a régi lényeg alapján. Meg kell mutatnia, hogy ez a párt nem a maximális emberi jólét ideáljáért harcol, hanem megelégszik a két ellentétes osztály középutra segítségével, a passzív és felelőtlen elpolgáriásodással.” Levonva mindebből a legfontosabb következtetéseket, harcba szólít a szociáldemokratizmus ellen, a proletárforradalomért: „Szellemi vagy testi erőttel a becsületes munkához szegődött emberek, vigyázzatok! Most a ti időtök van itt! Félre a demokrácia illendőség lovgajjaival! Ne a pártegység szentségére esküdjötek, hanem ha kell minden antidemokráciával is a magatok megrugdalt, kizsákmányolt életét verekedjétek fel az intéző fórumra! Az általatok teremtett egyensúly maga lesz a legtisztább demokrácia! De ha ma kompromisszumot köttök, holnaptól a magatok láncain nyomorodhattok! Mert akkor bizonyos lesz, hogy éretlenek voltatok és elviharzott fölöttetek az idő!” Művészeti programjuk megfogalmazásánál is továbblép, illetve konkrétan helyezkedik a kommunizmus talajára ebben az írásában, mint korábbi nyilatkozataiban tette: „Minden közösséget megtagadva az eddigi művészetpolitikával és társadalompolitikával, úgyszintén szellemi munkások és ügyis mint fizikai emberek a legmesszebb menő osztályharcot hirdetjük — írja. — Művészek vagyunk! De nem elgubózott forma precízözk, hanem agyat és akaratot mozdító dolgozók. Ideáljaink vannak a progresszív gondolat és egészséges érzés gyökereivel. És az osztályharc alapján a mi ideáljaink szerint akarjuk átformálni a világot. A kommunista gazdasági berendezkedés mellé a kommunista művészetet akarjuk megteremteni.” És — népközelségüket hangsúlyozva —, egyben a világ rokoneszmeiségű művészeihez fordul, híven korábbi internacionalista hagyományukhoz: „Mi érezzük a mai élet tarthatatlanságát és az eszünkben már fel tudunk építeni egy új világot, a mi világunkat? ölében az új emberrel. Gyökerünk a magát megváltani akaró tömegben és velünk szólók az egész világon. Testvérek! Minden nemzet újhíttű művészei! A szomorúságba esett magyar földről, mi néhányan, köszöntünk benneteket a kommunizmusban!”

Érdekes fejtegetéseket tartalmaz és a proletárforradalom elkerülhetetlenségét szügerálja Kassáknak az értelmiség megnyerése, kommunisták-mellé állítása érdekében írt eszmefuttatása⁸⁵ ebben az időszakban. Itt még egyértelműbben szól a „szociáldemokrácia csődjéről”, mint a korábbiakban, s kijelenti: „A szociáldemokrácia, mint harci útvonal kikanyarodott az életünkből s ezért most, mint az egyetlen tovább vivő utat a szocializmushoz a kommunizmus társadalmi formáját követeljük.” Felvilágosító jelleggel utasítja vissza a polgári értelmiségnek azt a hiedelmét, mintha a szocializmus az értelmiség ellenére, vagy annak bekapcsolása nélkül épülne fel. „Rövidlátás úgy képzelni el a kommunista társadalmat — írja —, hogy ott a vezető szerepet a fizikai munka fogja magának követelni. Erre épen a gazdasági felszabadulásból adódó magasabbrendű életforma kívánása adja meg a tagadó választ. Hiszünk (mert az egész múlt ezt igazolja) az emberek fejlődésében, az igé-

⁸⁵ KASSÁK LAJOS: Agitáció. Ma világszemléleti második különszáma. (Valószínűleg 1918 decemberében jelent meg.)

nyek soha ki nem elégíthetésében. Azért tehát szó sem lehet arról, hogy a kommunista társadalomban egy szent középszerűségbe illepedik a világ." Ugyanígy felvilágosító célzattal reagál a polgári értelmiségnek arra a riadalmára, hogy a proletárforradalom szükségszerűen óriási vérontásba kerül. „Az elnyomottaknak és kizsákmányoltaknak együtt kell akarniok a jobb életet és a forradalom véráldozata minimumra... redukálódik.” — írja, majd — az orosz forradalom egyes jelenségeire hivatkoznak — kifejti: „Hogy Oroszországban egyes helyeken a fizikai munkásság összeütközött az intellektüellekkel, ennek nem a munkásság mindenáron előretörése, hanem az intellektüelek reakciós burzsoáziát feltétele volt az oka. A proletariátusnak minden joga meg volt ahhoz, hogy közvetlen elnyomói, a kapitalizmus vasmarkai, a magát eladott intellektusok ellen bizalmatlan legyen. Mint agresszív erő lépjen fel velük szemben. Ha a feltörekvő proletariátus az egész világon végiggázol az intellektüeleken — annak az egész világon az intellektüelek esztelenisége, gerinctelensége és vak-sága lesz az oka! Mint a feleszmélt proletariátus, eszméljete hát fel ti is! Ne akarjatok továbbra is megfizetett bohócai lenni a kapitalizmusnak! Ne akarjatok továbbra is megfeszített szentjei lenni a reakciónak! Ne akarjatok továbbra is a magatok megalázói lenni! ... Álljatok össze fáklyának a nép kezébe, ti akik a nép vagytok, testvéreitekkel, a munkálkodókkal együtt a világ népe!” A Kassákéhoz hasonló, új forradalomra tüzelő gondolatokat árasztanak Barta Sándor, Boross F. László, Mácza János és mások írásai a lap hasábjairól.⁸⁶ S e publicisztikai tevékenységük mellett igen jelentős agitációt fejtettek ki a proletárforradalom érdekében azáltal is, hogy „világ szemléleti különszámaikban” közzétették az Orosz-Szovjetköztársaság alkotmányát, valamint — először magyarul — Lenin *Állam és forradalom* című művének több fejezetét, amelyek a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet kérdéseit vizsgálják meg.⁸⁷ Ugyancsak leközlök Luxemburg Róza írását a német szociáldemokrata vezérek árulásáról, közvetlenül e kiváló harcos meggyilkolása után.⁸⁸

A Kassák Lajos köré csoportosult „aktivista” írógárda új forradalom irányába ható eszmeisége természetesen költői munkásságukban is érvényre jut. Kassák Lajos, Barta Sándor, Kahána Mózes és más költők *Mában* és *Vörös Lobogóban* megjelent versei a proletárforradalom közeledtét jelzik és siettetik. A proletariátus erejéből és igazába vetett hitükből merítik forradalmas pátozukat e költők, s ha az expresszionizmus sűrített formanyelvén szólnak is, s egész világot átfogni akaró kozmikusságra való — szimultanista — törekvéseket valósítanak is meg elősorban, ami verseiket gyakran teszi elvontá, homályossá és egész kép helyett széttöredezett életdarabkák halmazává is olykor, e költeményekben mégis a kor legforradalombibb szelleme lüktet. Ez kap hangot Kassák Lajosnak a „fellázadt ember” világhódításra induló „vörös pillanatát” köszöntő versében,⁸⁹ a meggyilkolt Liebknecht Károly eszméinek eljövendő diadalát megénekelő költeményében:

Mi pedig a rombolás és építés törvényeivel a fejünkben
elindulunk a lemosakodott földeken
s ha meglátunk egy házat, odaadjuk a háztalanoknak
s ha meglátunk egy táblányi vetést, odaadjuk a parasztoknak.⁹⁰

⁸⁶ Legjellemzőbb ezek közül BARTA SÁNDOR: Világforradalom — világburzsoázia és program. A Ma világszemléleti második különszáma. — BOROSS F. LÁSZLÓ: 1918 és forradalom. A Ma első világszemléleti különszáma. — MACZA JÁNOS: Kiáltvány a kritikáért és a színpadért! Uo.

⁸⁷ Az Orosz Szocialista Föderatív Szovjetköztársaság Alkotmánya. A Ma világszemléleti harmadik különszáma. (1919. január.) — Lenin Állam és forradalom c. műve következő fejezeteit közli a Ma világszemléleti negyedik különszáma (valószínűleg 1919 februárban): „A parlamentarizmus megszüntetése. Átmenet a kapitalizmusból a kommunizmusba. A kommunista társadalom első foka. A magasabb fokú kommunista társadalom.”

⁸⁸ LUXEMBURG RÓZA: Merész játék. Ma 1919. I. 26.

⁸⁹ KASSÁK LAJOS: Vörös pillanat. Vörös Lobogó 1918. XII. 26.

⁹⁰ KASSÁK LAJOS: Liebknecht Károlynak. Ma 1919. I. 26.

— s legszebben talán a kommunisták mellé álló ifjúmunkásokat üdvözlő verse, a *Fiatal munkás* pátosszal telített soraiban:

Mi az erő fiai vagyunk.
Elválaszthatatlanul egyek vagyunk az űrben, mint a
vándorló meteorok és a kicséptelt búzaszemek.
A lávázó vér kovácsol minket össze.

Véletlenek és évszázadok hiába spekulálnak velünk.
A hidak alákn hevernek.
Hidak örömmel kölykeznek nekünk hidakat,
s a leszámolás bizonyosságával teleépített a homlokunk
s tudjuk, vérünkben dolgozik az igazságtevés órája
és tudjuk, csak a mi rombolásunkon kövezhetik fel az új falakat.⁹¹

Barta Sándor a proletariátus, a „vörös hold fiai” erejét érzékelteti költeményében, kiknek érkeztere „a városok megfiatalodnak.”⁹² Kahána Mózes a világon folyó küzdelemre „nyit ablakot”, az ember diadalára, „ki űstökén ragadja a végtelent” és „bonthatatlan tömeget visz az Új Élet felé”,⁹³ s a proletariátus küzdelmeit még nem értők szemét nyitogatja Szélpál Árpád jellegzetes költeményében:

ti
négyzögeket méricskéltek
az idő tábláján
ti
a folytonosság kátyujában izzadtok
és nem látjátok,
hogy a felhők
átlépték az eget
és nem tudjátok,
hogy az idő rianása
a mozdulatokat felhasította
és nem hiszitek,
hogy a hurutos tüdők
fegyverré kovácsolták
a meggörbedt gerinceket.⁹⁴

Am mindeme pozitív tevékenysége mellett a *Ma* íróinak nagyrésze egy olyan vonást is hordoz művészetsemléletében, ami a kommunista párt- és világmozgalom céljainak nem teljes megértését mutatja, s ebből fakadóan — féltve a művészi szabadságot a pártfegyelem kötelmeitől — a kommunista párt politikájának *kívülről* való támogatása, de a pártba való be nem lépés mellett foglal *elvíleg* állást, — ez pedig némileg ellentmondásossá teszi a *Ma* arculatát, bár kétségtelen, hogy ebben az időben a pozitív vonások, — a proletárforradalom előkészítése — dominálnak benne. Szélpál Árpád *Forradalmi művészet — vagy pártművészet*

⁹¹ KASSÁK LAJOS: *Fiatal munkás*. Ma 1919. III. 20.

⁹² BARTA SÁNDOR: *Mi. Vörös Lobogó* 1919. I. 9.

⁹³ KAHÁNA MÓZES: *Univerzális*. Ma 1919. II. 26.

⁹⁴ SZÉLPÁL ÁRPÁD: *Emberek*. A *Ma* első világszemléleti különszáma.

című írásában fejeződik ki a legpregnansabban ennek az elutasító magatartásnak elvi alapja: „Az igazi művész sohasem *fogadott el* pártprogramot — írja —, de semmiféle világnézetet sem. Ő *alkotott* magának és az univerzumnak programot, világszemléletet, de mihelyt megalkotta, már meg is tagadta, mert túlhaladta egy még fejlettebbert, hogy következő lépése azt is túllépje.”⁹⁵ Majd kifejtve a forradalmi művészet szerepét és feladatait, ismételtén kijelenti: a művészet „nem lehet egy program, vagy világszemlélet elfogadója, hanem újabb és újabb, haladottabb és haladottabb világszemléletek alkotója. Éppen ezért a művész nem férhet bele egy párt bármilyen szélsőséges kereteibe sem. Amely pillanatban a művész elhelyezkedik egy pártban, abban a pillanatban elveszíti alkotó ereje szabad megnyilatkozásának lehetőségét... És itt nincs különbség konzervatív vagy forradalmi párt között. Mert a forradalmi párt is már egy világszemlélet programba konzerválása.” Lényegében ezt fogalmazza meg Kassák Lajos is már említett Kiáltványa következő soraiban: „Szociális emberek vagyunk, mint nálunknál senki jobban, mert szocializmusunk az életbe magunkkal hozott öntudatunk és temperamentumunk. Szocializmusunk megnyilatkozási formája a művészet. Túldobottan minden politikai párton és gazdasági osztályérdeken, — mi a megkötetlen kívánczóság rúgói feszítjük az életbe.”⁹⁶ E szemlélettel szemben lép fel harcosan Komját Aladár és az *Internationale* köré csoportosuló kommunista írók gárdája,⁹⁷ akik mindenben vallják és vállalják a kommunista párt eszmeiségét, s irodalmi munkásságukat a párt célkitűzéseinek szolgálatába állítva fejtik ki a proletárforradalom érdekében. Ezért válhatik később — már a Tanácsköztársaság idején — e folyóirat a párt hivatalos orgánumává. Azzal, hogy az *Internationale* köré tömörült írók a lenini értelemben vett *pártos irodalom* eszméjét, mint egy új irodalmi irányzat programját fogalmazták meg és vitték be a köztudatba, lerakták a forradalmi proletárirodalom alapjait, s ezáltal az *Internationale* megindítása — 1919 január elején — a proletárirodalom további kibontakozása szempontjából is határkönek tekinthető.⁹⁸

Nem szépirodalmi vagy publicisztikai írásokkal, hanem elméleti okfejtésekkel, széles gondolati ablakokat táro tanulmányokkal segítette elsősorban az *Internationale* a munkásosztály, a tömegek forradalmasodását s mutatott utat a proletárforradalom irányába.⁹⁹ Szépirodalmi terméséből — ami különben igen kevés e lapban — leginkább Komját Aladár költeményei emelkednek arra az eszmei magaslatra, melyen — a talán túlságosan tömörre kalapált sorok ellenére is — a formai újszerűsége való törekvés az új mondanivalóval kölcsönhatásban érvényesül. Kifejező tömörséggel s ugyanakkor nagy gondolati koncentráltssággal köszönti Komját a III. Internacionálé létrejöttét:

Van!

Az első: kiöltő eggyek összége: széthomoklott.

A második: ámolgó sokak tápáskodása:

ledobbant vérbe és piszkoba!

⁹⁵ SZÉLPÁL ÁRPÁD: Forradalmi művészet — vagy pártművészet. Ma 1919. I. 26. — Kiemelések Szélpál Árpádtól.

⁹⁶ KASSÁK LAJOS: Kiáltvány a művészetért! A Ma első világszemléleti különszáma.

⁹⁷ A Kassák- és a Komját-csoport közötti ellentét már korábbi keletű; 1917 őszén Komjáték már kiválnak a Mából. Erről l. „Rohanunk a forradalomba” c. munkámban Bp. 1957. 192—196.

⁹⁸ Az *Internationale* programja tulajdonképpen az 1917 végén tervezett, de meg nem jelent Kélcenszáztizenhét c. folyóirat programjának átvállalása, amit a lap első száma közöl. (1919. I. 1.)

⁹⁹ E tanulmányok közül RÉVAI JÓZSEF: A pacifizmus kritikája. — és Az európai átalakulások kritikája c. munkái. (Mindkettő: *Internationale* 1919. I. 1.), valamint LUKÁCS GYÖRGY: A szellemi vezetés kérdése és a „szellemi munkások” c. írása (*Internationale* 1919. III. 5.) a legjelentősebbek, ezek ismertetése és értékelése azonban már nem tartozik e tanulmány tárgyköréhez.

S magával-tépte bitang prédikátorait !
De a harmadik : az új : tartó, mint a föld
s a könyörtelen minden-proletároké !¹⁰⁰

E vers elméletileg is pontos képlete annak, mit jelentett újat, többet a harmadik Internacionále a korábbiaknál. Egy másik versében az *Orosz testvérek elé* kiált :

Kik jöttök téren s véren át
Megtartóztatlan,
S váltig telőbbre : mint a hógulya !¹⁰¹

A kép : a hógomolyag, amely útjában újabb hórétegekkel telítődve válik mindent elsöprő lavinává, a forradalmi eszme feltartóztatlan terjedését példázza, s a vers egésze az orosz forradalmároknak a nálunk folyó küzdelemhez is erőt, „többítő delejt” sugárzó kihatását akarja szemléletessé tenni, hogy bár „itt még bitangok fognak az időt”, mégis „mi nevetünk”, mégis „minden hiába”, mert — éppen az orosz proletárforradalom kisugárzásaként — „Benünk árad : az *Elpusztíthatatlan*.”

Kassákék és Komjáték ekkori munkálkodásának közös vonása, hogy mindkét csoport, felismerve a proletárforradalom szükségességét, mint egyedüli célravezető lehetőséget a magyarság nehéz helyzetéből való kilábolására, sietteti s előkészíti ezt a forradalmat, ezenközben leleplez minden visszahúzó szándékot, nem utolsósorban a szociáldemokratizmus fékjét, ami gátolja, lassítja a proletárforradalom beérését. Közösek annak felismerésében is, hogy a szocialista forradalom és társadalom létrehozásáért a kommunista párt vezeti a tömegek harcát, ezért a kommunisták oldalán állnak ebben a küzdelemben. A lényegi különbség a kommunista párt és világmozgalom szerepének megítéléséből adódik: Kassákék a kommunisták küzdelmét a világ *gazdasági és politikai* átalakításáért folyó harcnak fogják fel, aminek alapjára épül majd, e harc győzelme után, az immár kulturálttá vált emberiség új otthona a földön, de magát az emberi lélek átfarmálását, az új embertípus kialakítását már távolállónak érzik a kommunista mozgalomtól. Legszemléletesebben Kassák Lajos 1919 februárjában aktivista mozgalomuk célkitűzéseiről tartott felolvasásában¹⁰² fogalmazódik meg e gondolat, s egyben az a kettősség is, ami felfogásukat annyira ellentmondásossá teszi : „A kapitalisztikus termelési rend csődjével együtt a mai ember erkölcsi csődje is bekövetkezett” — kezdi fejtegetéseit Kassák, melynek során arra a megállapításra jut, hogy „A világ megváltása tehát kétségtelenül a fellázadt proletariátus erejére vár.” Ezután a szociáldemokraták taktikázó ideológiáját és gyakorlati állásfoglalását elutasítva levonja a következtetést: „Passzivitásban állni tehát nem érdemes a proletariátusnak, a kapitalizmussal egyezkedési alkut folytatnia pedig nem lehet, mert ez a saját életének eljátszását, a forradalom elárulását jelentené. Keletről megindult a cselekvés tűzvonala... az orosz bolsevikiek a tiszta osztálytudat erejével a nemzetközi proletariátus részére megadták a szemléltető oktatást.” S szembeszállva Kautsky „skrupulusaival”, ismételten leszögezi : „Az elnyomók és elnyomottak között az októberi orosz forradalommal új harc kezdődött. Ebben a harcban a vezetőszerepet a szociáldemokrata párttól a kommunista párt ragadta magához és harci jelszónak az egyezkedő demokrácia helyett a hatalmi diktatúra került a vörös zászlóra.” Rátérve az aktivisták szorosavett programjára, kijelenti : „Nekünk, aktivistáknak, semmi kétségünk a proletárdiktatúra szükségessége felől”, de hozzát teszi : „Azonban már itt ki kell hangsúlyoznunk, hogy a reakcióval ellentétes nézőpontból nekünk is megvan a kritikát adó és

¹⁰⁰ KOMJÁT ALADÁR : Új Internacionále. Internacionále 1919. I. 1.

¹⁰¹ KOMJÁT ALADÁR : Orosz testvérek elé. Internacionále 1919. II. 22.

¹⁰² KASSÁK LAJOS : Aktívizmus. Felolvasás 1919. február 20-án. Ma 1919. IV. 10.

agitatív véleményünk minden diktatúráról és így a proletárdiktatúráról is. . . . Megszületik a reakció ellen és egy bizonyos idő múlva ellene reakciósodik a forradalomnak. Mi tehát jobbra és balra egyszerre értékeljük a diktatúrát — jelenti ki —. Jobb felé erősítő kritikával vele akarunk harcolni a reakció ellen, bal felé a meghaladást követelő agitációval ellene harcolunk a már nem egy osztályt segítő, de a gazdasági kérdéseit megoldott emberiség individuális forradalmáért.” Hogy ezen újabb forradalom alatt mit ért, a következőkben fejti ki: „Az élet érdemessége a pártok spekulatív forradalmán túl tehát a létezés forradalmának végnélküliségében van. Ez a forradalom a tudatosodó élet forradalma és túl a gazdasági és politikai harcokon az ember önmagára találásáért harcol. És ezzel az értelmi meghatározással a nagyon sokak által végcélnak vallott kommunizmuson, mint a legközelebbi fejlődési stáción, a szocialista ideál egyetlen reális fundamentumán túl, mi magát az alig körülhatárolható végcélt, a lelkeben újjászületett embert zászlózzuk a forradalom elé.” S nehogy bárki is — félreértve — fejtegetéseket — mozgalmukat a kommunisták elleninek fogja fel, vagy használja fel, leszögezi: „ez az akciónk nem a gazdasági földszint megteremtésére koncentrált erők megbontását, hanem ezeknek az erőknél alanyi magukra használásához segítségét jelenti. A gazdasági kényszer forradalma égjen le az elmerült lélekig, amelynek feleszmélésével az új ember lép bele a világba. . . . A kommunista párttal egyértelműen segített gazdasági forradalom után ennek a forradalomnak az előkészítése és állandó mozgásban tartása minden párttól többet akarása a mi aktivista csoportunk legfelsőbb munkaprogramja.” Szükséges volt így hosszan követni Kassák gondolatmenetét annak megértéséhez, hogy a kommunista párt szerepét fel nem ismerő — a szindikalizmus nyomait magánviselő — *elvi tévedésről* van szó Kassákék esetében, arról, hogy a párt küzdelmét az emberiség felszabadításáért, csupán annak gazdasági és politikai felszabadításáért folytatott harcnak fogják fel, amelyet ők támogatnak is, de csak *kivülről*, mert szemüket már a magasabb feladatokra, az ember belső átalakításának forradalmára s ennek előkészítésére függesztik, ami majd a kommunista párt által vezetett „gazdasági” forradalom után következik, s aminek vezetésére immár az irodalom és a művészet elhivatott.

Komjáték — mint az programcikkükből kitéjük¹⁰³ — felismerik, hogy az osztálytársadalmakban eltorzult emberi lélek belső felszabadítását a kommunista mozgalom a gazdasági és politikai felszabadításunkkal *együtt* akarja véghezvinni, hogy a párt célja nem csupán politikai és gazdasági, de az összemberiség érdekeit is kifejezi. Ezért az irodalom felszabadító tevékenységét nem a párt küzdelmeit kívülről támogatva tartják a legeredményesebbnek, hanem a párt tevékenységében részt vállalva, a lenini értelemben vett pártos irodalom megteremtésével. Ők felismerik, hogy az író így tehet legtöbbet az emberiségért.

E kétféle álláspont különbözőségéből természetesen következik, hogy egymással ellentétesen foglalnak állást az író és a párt viszonyának a kérdésében, valamint a párt szerepének megítélésében a proletárforradalom győzelme után. Komjáték a párt soraiban való küzdelmet vállalják, míg Kassákék helytelenítik, az irodalmi szabadság leszűkítésének tartják azt; s a proletárforradalom győzelme után szinte csak a gazdasági feladatok megszerzésében és a reakció feltámadási kísérleteinek letörésében látja a Kassák-csoport a kommunista párt feladatát — és létjogosultságát egyáltalán —, míg Komjáték az élet minden vonatkozásának újjáteremtőjét, az ember belső felszabadításának eszközeit is benne látják. A két csoport közötti nézeteltérés a Tanácsköztársaság napjaiban természetesen elmélyül a „gyakorlat tüzeiben”, s a proletárdiktatúra bukása után — az ellenforradalmi idők hajszoltságában — egymással szemben álló irányzatokká fejlődik fel. Ám mindennek most csak az előszele érződik: a proletárforradalom előkészítése nemcsak az *Internationále*, de a *Ma* főjellemezője is a polgári demokratikus forradalom napjaiban.

*

¹⁰³ Az *Internationále* 1919. I. 1.-i első számának bevezető cikke.

A haladó magyar íróknak és irodalomnak — a modern polgári irodalom s a munkás-irodalom fejlődésútjának találkozásából, érintkezéséből kialakult — helyzetképe a Tanácsköztársaság első napjaiban, amit e tanulmány az eddigiek során felvázolt, arra enged következtetni, hogy a proletárforradalom első percében irodalmunk *fősodrában* — s nem periférikusan csupán — teremtődött meg nemzeti irodalmunk *egységének*, a szocializmus eszmei alapján álló egységének lehetősége. Ennek szervezeti kereteit az írói Szakszervezet és Direktórium felállításával a proletárdiktatúra már az első hetekben megteremtette. Mindez hozzájárult, hogy a szocialista realizmus *elemei* — anélkül persze, hogy ez akkor így megfogalmazódott volna követelményként — irodalmunk *fővonalaiban* kezdhettek kibontakozni, támaszkodva irodalmunk korábbi, szocialista irányba tartó elindulásaira, hajtásaira. A társadalmi fejlődés *tudatos* vállalása következtében, — ami a szocialista irodalom alapfeltétele —, a Tanácsköztársaság irodalmában kezdeményezésnek indultak a múlt osztályharcos ábrázolására, amely szemlélet szinte általánossá vált akkor irodalmunkban, s az élet új jelenségei iránti fogékonyság, s azok közvetlen ábrázolásának igénye és gyakorlata szintén általánosan kezdett kibontakozni. Mindennek kifejtésére s elemző bemutatására egy következő tanulmányban hamarosan visszatérünk.¹⁰⁴

Ф. Йозеф;

ДУМЫ О ЛИТЕРАТУРЕ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Статья с помощью богатых документов доказывает эпохальное значение литературы Венгерской Советской республики. Она подробно разбирает, как вошли главные тенденции нашей передовой литературы в литературу Советской республики, в какой степени приближалась современная буржуазная литература к социалистическому мировоззрению во время буржуазной демократической революции, и как она дошла до ликвидации взгляда «трагичность нации венгров». Статья указывает значение национального вопроса, а также движение контрреволюционных сил, которые в большой степени торпидили передвижение мировоззрения модных буржуазных писателей в сторону социализма. В довершение всего: победа пролетарской революции была бескровной, а также ее высокая культуральная программа вместе с сказанной выше имела результатом, что *главное течение* нашей передовой литературы и современная буржуазная литература согласилась нести писательскую службу Венгерской Советской республики. Наряду с этим статья, указывает на деятельность расцветающей рабочей литературы в пользу пролетарской революции уже во время буржуазной революции, и хотя в связи с этим некоторые социал-демократические писатели взяли на себя обязанности, действительно значительной была литературная работа «Интернационала» и «Сегодня».

Наконец, статья указывает, что последствием всего этого в главном течении нашей литературы — не только периферикально — образовалось несколько социалистических литературных элементов в период Советской республики, так сознательная обязанность служить развитию общества, прошедший мир, вообще смотреть на жизнь с позиции классовой борьбы, восприимчивость к новым явлениям жизни, потребность их непосредственного изображения и описания. В общем все эти явления определили эпохальное значение литературы Венгерской Советской республики, которая не только завершает предшедшее развитие литературы, но вместе с этим начинает новую литературу, более высокого мировоззрения.

¹⁰⁴ Az Irodalomtörténeti Közlemények következő száma — mintegy e tanulmány kiegészítéseként — közli majd József Farkasnak irodalmunk Tanácsköztársaság alatt megtett fejlődésútját elemző tanulmányát.